

**ТАШКИЛОТҲОИ
ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ДАР ОСИЁИ
МАРКАЗӢ: САҲМ ДАР РУШД,
ИДОРАКУНӢ ВА УСТУВОРӢ**

ЭОЖ 327 (100-87) (нусхаи русӣ)
КБК 66.4 (0)
Н – 11

Гурӯҳи муаллифон:

Сармуҳаррир – Н. Добрецова, раиси ҳайати роҳбарикунандаи Ташкилоти ҷамъиятии
«Институти сиёсати рушд».
Муаллиф-таҳлилгари пешбар – М. Семеняк.
Мушовирони методологӣ – А. Мамбетов, А. Курбанова, Фонди ҷамъиятии «Иштироки шахрвандӣ».

Мушовирон ва муаллифони ҳисобот дар кишварҳои Осиёи Марказӣ:

Қазоқистон – А. Гладких, Ассотсиатсияи рушди ҷомеаи шахрвандӣ «АРГО», Алмаато.
Қирғизистон – А. Мамбетов, А. Курбанова, Фонди ҷамъиятии «Иштироки шахрвандӣ».
Тоҷикистон – Х. Расулова, Ташкилоти ҷамъиятии «Арзёбӣ барои рушди устувор».
Туркменистон – С. Агабалаев, Ташкилоти ҷамъиятии «Кейик Окара».
Ўзбекистон – Н. Каримбердиева, Ҳаракати «Юксалиш».

Гурӯҳи маъмурии лоиҳа:

С. Мустафаева, А. Бузурманкулова, Ж. Ибрагимов.

Н – 11 **Созмонҳои ғайридавлатӣ дар Осиёи Марказӣ: саҳм дар рушди устувор, идоракунӣ ва устуворӣ.** –
Бишкек: Институти сиёсати рушд, 2026. – 96 с.

ISBN 978-9967-11-929-1

Ин ҳисобот ба арзёбии саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ бахшида шудааст. Дар таҳқиқот ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун иштирокчиёни иқтисодиёт, таъминкунандагони хизматрасониҳои аҳамияти ҷамъиятӣ дошта, шарикони давлат, субъектҳои рушди маҳаллӣ, манбаъҳои таҷрибаи амалӣ ва воситаҳои иртиботи бозгашт аз аҳолии ва минтақаҳои баррасӣ мешаванд. Диққати махсус ба он намудҳои саҳм равона шудааст, ки одатан нопурра ба ҳисоб гирифта мешаванд: таъсири ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба сифати идоракунӣ, муҳити сармоягузорӣ, рушди бахши хусусӣ, коҳиш додани монеаҳои барои гурӯҳҳои осебпазир ва устувории ҷомеаҳои маҳаллӣ.

Ин ҳисобот нишон медиҳад, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ на танҳо иҷрокунандагони лоиҳаҳо ва таъминкунандагони хизматрасонӣ мебошанд, балки захираи муҳим барои рушд мебошанд. Онҳо қойҳои корӣ фароҳам меоранд, захираҳои ҷалб ва аз нав тақсим мекунанд, ба гурӯҳҳои осебпазир кумак мерасонанд, дар таҳия ва мониторинги қарорҳои иштирок мекунанд, ташаббусҳои маҳаллиро рушд медиҳанд, соҳибкориҳои дастгирӣ мекунанд ва барои устувортар, шаффофтар ва барои одамон, ҷомеаҳо ва тиҷорат мусоидтар шудани муҳит саҳм мегузоранд. Асоси ҳисоботро як синтези минтақавӣ ташкил медиҳад, ки омор, ҳолатҳои амалӣ (кейсҳо), арзёбии коршиносон ва гурӯҳбандии намунаҳои саҳмро дар панҷ кишвари минтақа — Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон — дар бар мегирад. Таҳқиқот маълумоти миқдорӣ ва усулҳои сифатиро якҷо намуда, саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратиро дар чанд самт нишон медиҳад: институтсионалӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идоракунӣ ва мавзӯӣ, бидуни муқоисаи мустақим миёни кишварҳо, зеро маълумотҳо маҳдуд ва аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Диққати махсус ҳамчунин ба нодирий, навоарӣ, самаранокӣ ва устувории роҳҳалҳои равона шудааст, ки аз ҷониби ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ тавассути шаклҳои фарогир ва ҳадафнок амалӣ мегарданд — инчунин илова ба барномаҳои бузурги давлатӣ ва бозорӣ, ки имконияти давлат, бозор ва оила нокифоя мебошанд.

Ин ҳисобот барои ҳамаи онҳое пешбинӣ шудааст, ки ба дарки дақиқтари нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар рушди Осиёи Марказӣ манфиатдоранд: намояндагони мақомоти давлатӣ, бахши шахрвандӣ, донорҳо, соҳибкорон, муҳаққиқон ва ҷомеаи васеъ.

Ин таҳқиқот бо дастгирии молиявии Барномаи «Идоракунии самаранок барои рушди иқтисодӣ», ки аз ҷониби Ҳукумати Британияи Кабир маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст.
Нусхаи электронии нашрия ба забонҳои давлатии кишварҳои Осиёи Марказӣ, русӣ ва англисӣ дар сомонаҳои зерин нашр шудааст: www.dpi.kg.

Лутфан ҳангоми паҳн намудани ин дастур ё қисмҳои алоҳидаи он дар ҳар гуна шакл ё восита — электронӣ ё дигар восита, аз ҷумла нусхабардорӣ, сабти овоз, ҳар гуна дастгоҳҳои нигоҳдории маълумот ва низомҳои ҷустуҷӯи иттилоот — ноширонро тавассути суроғаҳои электронии зерин огоҳ намоед: ndobretsova@dpi.kg, Office@dpi.kg.

ISBN 978-9967-11-929-1

ЭОЖ 327 (100-87)
КБК 66.4 (0)

© Институти сиёсати рушд, 2026
© Ҳаракати «Юксалиш», 2026

Мундарица

Маълумоти мухтасар.....	11
Муқаддима.....	13
1. Шарҳи адабиёт.....	15
2. Равиши методологӣ ва маҳдудиятҳои таҳлил.....	20
2.1. Мантиқи умумии таҳқиқот.....	20
2.2. Усулҳо ва манбаъҳои ҷамъовари маълумот.....	20
2.3. Равиши таҳлиль.....	21
2.4. Унсурҳои назарияи тағйирот.....	21
2.5. Равиш ба тафсири натиҷаҳо.....	22
2.6. Маҳдудиятҳо.....	22
3. Ҳолати кунунии минтақавии бахши ТҶТ.....	24
3.1. Тавсифи умумии бахш.....	24
3.2. Шаклҳои ташкилотӣ.....	25
3.3. Ташкилотҳои ба қайд гирифташуда, амалкунанда ва фаъолона коркунанда.....	25
3.4. Шаклҳои асосии фаъолияти ТҶТ.....	27
3.5. Манбаъҳои маблағгузорӣ ва заминаи захиравӣ.....	27
4. Наъвҳои модели кишвари арзёбии саҳми ТҶТ.....	29
5. Кадом ҷанбаҳо ҳамаҷун саҳми ТҶТ дар ин ҳисобот баррасӣ мешаванд?.....	32
6. Саҳми институтсионалӣ (бахшӣ)-и ТҶТ: бахш ҳамаҷун иштирокчи иқтисодиёт.....	33
6.1. ТҶТ ҳамаҷун корфармоён.....	33
6.2. ТҶТ ҳамаҷун андозсупоранда ва иштирокчи низоми буҷетӣ.....	37
6.3. ТҶТ ҳамаҷун истеҳсолкунандагони арзиши иловашуда.....	38
6.4. ТҶТ ҳамаҷун воситаи қалб ва бозтақсимкунии захираҳои молиявӣ.....	39
6.5. ТҶТ ҳамаҷун истеъмолкунандагони молҳо ва хизматрасониҳо.....	40
7. Саҳми ТҶТ дар беҳтар намудани сифати идоракунии, фазои сармоягузорӣ ва шароити рушди бахши хусусӣ.....	41
7.1. ТҶТ ҳамаҷун иштирокчиёни давраи қабули қарорҳои давлатӣ ва татбиқи ислоҳот.....	41
7.2. ТҶТ ҳамаҷун манбаи экспертиза барои қарорҳои давлатӣ.....	43
7.3. ТҶТ ҳамаҷун канали бозхӯрд аз аҳоли.....	44
7.4. Мониторинги ҷамъиятӣ ва ҳисоботдиҳӣ.....	46
7.5. Платформаҳои ҳамкорӣ ва қарорҳои муштарак.....	47
8. Саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ТҶТ) дар рушди иқтисодӣ.....	49
8.1. Соҳибкории иҷтимоӣ ва рушди фарогир.....	50
8.2. Рушди соҳибкорӣ, худшуглашавӣ ва малакаҳои иқтисодӣ.....	51

8.3. Лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва хизматрасонӣ, ки ба шароити иқтисодӣ таъсир мерасонанд.....	52
8.4. Фаъолияти иқтисодии маҳаллӣ ва рушди ҷомеаҳо.....	53
8.5. Инноватсияҳо ва қарорҳои рақамӣ бо таъсири иқтисодӣ.....	54
9. Саҳми иҷтимоии ТҒТ ва таъмини дастрасӣ ба хизматрасониҳо.....	56
9.1. Кӯмаки иҷтимоӣ ва хизматрасониҳои махсусгардонидашуда.....	57
9.2. Дастгирии гурӯҳҳои осебпазир ва коҳиши монеаҳои дастрасӣ.....	58
9.3. Хизматрасониҳои бӯҳронӣ ва тавонбахшӣ.....	59
9.4. Тағйири имкониятҳо ва сифати зиндагии баҳрабарандагон.....	61
10. Саҳми мавзӯии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ: «харитаи умумӣ» дар Осиёи Марказӣ	62
10.1. Тандурустӣ.....	63
10.2. Маориф ва рушди малакаҳо.....	64
10.3. Гендер, ҳамгироии иҷтимоӣ ва гурӯҳҳои осебпазир.....	66
10.4. Дастрасӣ ба адолати судӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳо.....	67
10.5. Муҳити зист ва иқлим.....	68
10.6. Ҷавонон, фарҳанг ва ҳамбастагии иҷтимоӣ.....	70
11. Хусусиятҳои сифатии саҳми ТҒТ.....	72
12. Хулосаҳои минтақавӣ.....	74
13. Тавсияҳо.....	76
13.1. Барои мақомоти давлатӣ (пешниҳодҳо оид ба рушди минбаъдаи шарикии байнисоҳавӣ).....	76
13.2. Барои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ.....	78
13.3. Барои маблағгуздорон.....	78
13.4. Барои муассисаҳои тадқиқотӣ.....	79
13.5. Барои рӯзномаи муштараки минтақавӣ.....	79
13.6. Самтҳои кишварӣ барои ба назар гирифтани ҳангоми татбиқи тавсияҳо.....	80
Замимаи 1. Рӯйхати адабиёт ва манбаъҳо барои баррасии адабиёт.....	82
Замимаи 2. Рӯйхати адабиёт ва манбаъҳои иттилоот.....	83
Замимаи 3. Нишондиҳандаҳои ҷамъбастии саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ.....	88
Замимаи 4. Низоми пешниҳодшавандаи сесатҳии нишондиҳандаҳои арзёбии саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ.....	90
Замимаи 5. Сатҳи эътимоднокии маълумот.....	93
Замимаи 6. Таҷрибаи байналмилалӣ оид ба андозагирии саҳми бахши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар иқтисодиёт ва шуғл.....	93

Изҳори сипос

Гурӯҳи муаллифон ба намояндагони ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва мақомоти давлатии Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон барои маълумоти пешниҳодшуда ва саҳмашон дар ин таҳқиқот изҳори сипоси амиқ менамояд.

Эзоҳ оид ба истилоҳот

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар қонунгузорӣ ва муомилоти корӣ таърифҳои гуногуни шаклҳои муташаккили ҷомеаи шаҳрвандӣ истифода мешаванд — ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ (ТҲ), ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ТҒТ), ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ (ТҶШ), ташкилотҳои ғайриҳукумати ғайритиҷоратӣ (ТҒҒТ).

Барои мақсадҳои ин ҳисобот истилоҳи «ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ» (ТҒТ) интихоб шудааст, зеро он дар низоми омурии United Nations (CMM) истифода мегардад.

Эзоҳ оид ба маълумот

Манбаҳои маълумоти миқдорӣ, инчунин таҷрибаҳои, ки дар ин ҳисобот истифода шудаанд, ҳисоботҳои кишварие мебошанд, ки аз ҷониби мушовирон — муаллифони ҳисобот дар кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳия гардидаанд:

Қазоқистон

А. Гладких, Ассоциатсияи рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ «АРГО», Алмаато.

Қирғизистон

А. Мамбетов, А. Курбанова, Фонди ҷамъиятии «Иштироки шаҳрвандӣ».

Тоҷикистон

Х. Расулова, Ташкилоти ҷамъиятии «Арзёбӣ барои рушди устувор».

Туркменистон

С. Агабалаев, Ташкилоти ҷамъиятии «Кейик Окара».

Ўзбекистон

Н. Каримбердиева, Ҳаракати «Юксалиш».

Ба шаҳрванд. 28 далел дар бораи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Осиёи Марказӣ: ҷойҳои корӣ, андозҳо, иқтисодиёт, хизматрасонӣ, кумак ба мардум ва рушди кишварҳо

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ аксар вақт танҳо ҳамчун гирандагони грантҳо ё иҷрокунандагони лоиҳаҳои алоҳида қабул карда мешаванд. Аммо маълумотҳо аз кишварҳои Осиёи Марказӣ воқеияти васеътареро нишон медиҳанд: ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҷойҳои корӣ таъсис медиҳанд, андоз месупоранд, аз соҳибкорон молу хизматрасонӣ харидорӣ мекунанд, захираҳоро ҷалб менамоянд, ба гурӯҳҳои осебпазир кумак мерасонанд, дар беҳтар намудани қарорҳои давлатӣ саҳм мегиранд ва ба мардуми минтақаҳо мерасанд, ки фарогирии онҳо тавассути механизмҳои маъмулии давлат ё бозор душвортар аст.

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Осиёи Марказӣ: тасвири арзёбии миқёси бахш

Маълумот арзёбии минтақавии коршиносонро инъикос мекунад, ки бар асоси маводи кишварӣ ва нишондиҳандаҳои дастрас таҳия шудааст; ин нишондиҳандаҳо омори расмӣ ҷамъбастшуда нестанд

Далел

1. Дар Осиёи Марказӣ ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ аллакай ба як бахши иқтисодӣ ва низоми рушд табдил ёфтаанд.

2. Дар Қазоқистон қариб **18 ҳазор** ТҒҲ фаъолият доранд.

3. ТҒТ-и Қазоқистон қариб **98 ҳазор** ҷойи корӣ фароҳам овардаанд.

4. Фонди музди меҳнати ТҒТ-и Қазоқистон **374,1 млрд** тангаро ташкил дод.

Шарҳ

ТҒТ ҳамчун корфармо, андозсупоранда, хизматрасон, шарики давлат, иштирокчии рушди маҳаллӣ ва манбаи бозхӯрди шаҳрвандон ва минтақаҳо амал мекунанд.

То охири соли 2024 дар Қазоқистон 17 964 ТҒҲ-и фаъл ба қайд гирифта шудааст. Ин яке аз бузургтарин бахшҳои расмӣ дар минтақа мебошад.

Дар соли 2024 дар ин бахш қариб 98 ҳазор нафар кор мекарданд. Ин нишондиҳанда бо бахшҳои таҳсилоти олӣ ва савдои яклухт муқоисашаванда аст.

Ин ҳаҷм даромади оилаҳо, талаботи истеъмоли ва шуғли мутахассисонро дастгирӣ мекунад.

Далел	Шарҳ
5. ТҒТ-и Қазоқистон 107 ҳазор волонтер доранд.	Якҷо бо кормандони музdgир шумораи иштирокчиён зиёда аз 200 ҳазор нафарро ташкил медиҳад.
6. Дар Қазоқистон 2167 лоиҳа тавассути фармоиши иҷтимоии давлатӣ амалӣ шудааст.	Ин нишон медиҳад, ки ТҒТ дар татбиқи сиёсати иҷтимоии давлатӣ нақши муҳим доранд.
7. Ҳаҷми хизматрасониҳои иҷтимоии махсус бо иштироки ТҒТ дар Қазоқистон 45–55 млрд тангаро ташкил медиҳад.	Зиёда аз 60% аз буҷет маблағгузорӣ мешавад.
8. ТҒТ-и Қирғизистон зиёда аз 24 ҳазор қойи корӣ таъсис додаанд.	Ин бо бахшҳои илмӣ-техникӣ ва иттилоотӣ муқоисашаванда аст.
9. ТҒТ-и Қирғизистон ба буҷет 1,3 млрд сом андоз супоридаанд.	Онҳо на танҳо захира ҷалб мекунанд, балки ба буҷет низ маблағ бармегардонанд.
10. Саҳми ТҒТ-и Қирғизистон дар ММД аз бахши обтаъминкунӣ ва санъат бештар аст.	Саҳми онҳо 0,67% ММД-ро ташкил медиҳад.
11. ТҒТ-и Қирғизистон дар соли 2024 маблағи 53 млрд сом ҷалб карданд.	Ин маблағ ба музd, хизматрасонӣ ва иқтисоди маҳаллӣ тақдир мешавад.
12. ТҒТ-и Қирғизистон танҳо аз грантҳои хориҷӣ вобаста нестанд.	59% маблағ аз хайрия ва сарпарастӣ, 19% аз грантҳои хориҷӣ ва 1% аз буҷет мебошад.
13. Саҳми ТҒТ-и Қирғизистон дар рушди соҳибкории хурду миёна 917 млн сомро ташкил дод.	Ин хароҷот ба иқтисоди маҳаллӣ меравад.
14. Дар Ўзбекистон зиёда аз 10,8 ҳазор ТҒТ ба қайд гирифта шудаанд.	Бо шӯъбаҳо ва намоёндагӣҳо шумора зиёда аз 11,6 ҳазор мебошад.
15. Дар бахши ТҒТ-и Ўзбекистон зиёда аз 77 ҳазор нафар кор мекунанд.	Аз онҳо 40,9% занон мебошанд.
16. Даромади умумии бахши ТҒТ-и Ўзбекистон дар соли 2024 ба 34,35 трлн сум расид.	Ин маблағ ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд.

Далел

Шарҳ

17. Дар 7 соли охир Ўзбекистон барои дастгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ 718 млрд сум ҷудо кардааст.	Ин нишондиҳандаи дастгирии васеи давлатӣ мебошад.
18. Дар Тоҷикистон 1700 ташкилоти ҷамъиятӣ ва 411 филиалу намоёндагӣ ба қайд гирифта шудааст.	Ин миқёси институтсионалии бахшро нишон медиҳад.
19. ТҒТ-и Тоҷикистон дар 14 гурӯҳи байниидоравии корӣ иштирок доранд.	Онҳо дар банақшагирии стратегӣ ва мониторинг саҳм мегиранд.
20. Ҳар сол 250 ҳазор нафар аз фаъолияти 69 ТҒТ баҳра мегиранд.	Ин танҳо як қисми бахшро инъикос мекунад.
21. 69 ТҒТ-и Тоҷикистон гардиши 53,3 млн сомонӣ ва қариб 4 млн сомонӣ андоз нишон доданд.	Ин саҳми онҳо ба иқтисоди дохилиро нишон медиҳад.
22. Дар Туркменистон 138 ташкилоти ҷамъиятӣ расман ба қайд гирифта шудааст.	Ҳамаи онҳо фаъол ҳисобида мешаванд.
23. Дар Туркменистон ТҒТ зиёда аз 400 шахси дорои маъюбиятро бо кор таъмин мекунад.	Ин ҳам вазифаи иҷтимоӣ ва ҳам иқтисодӣ дорад.
24. Дар соли 2024 дар Туркменистон 22 лоиҳаи грантӣ бо маблағи 1,2 млн доллар амалӣ шудааст.	Ин нишондиҳандаи фаъолияти лоиҳавӣ мебошад.
25. ТҒТ ба давлат дар ошкор кардани мушкилоти «ноаён» кумак мекунад.	Тавассути мониторинг ва машварат мушкилоти хизматрасонӣ ва инфрасохтор муайян мегарданд.
26. ТҒТ муҳити сармоягузорию беҳтар мекунад.	Онҳо монеаҳоро коҳиш дода, муҳити мусоид барои соҳибкорӣ фароҳам меоранд.
27. ТҒТ рушдро ба минтақаҳои дурдаст ва гурӯҳҳои истисношуда мерасонанд.	Онҳо бо гурӯҳҳои осебпазир, ҷавонон, занон ва ҷомеаҳои маҳаллӣ кор мекунад.
28. Мониторинги ҷамъиятии ТҒТ ба сарфаи захираҳои давлат ва ҷомеа мусоидат мекунад.	Он барои сари вақт ошкор кардани хатогиҳо ва баланд бардоштани самаранокӣ кумак мекунад.

Рӯйхати ихтисораҳо ва аломатҳо

Ихтисорот

БДХ	Бунёди дастгирии хайрияҳо (Charities Aid Foundation).	ХМ	худидоракунии маҳаллӣ.
ДМОИ	Донишгоҳи Мактаби Олии Иқтисод (HSE University).	ТҒТ	ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ.
МБҲТҒ	Маркази байналмилалии ҳуқуқи таъшилотҳои ғайритиҷоратӣ (International Center for Not-for-Profit Law).	ТҒҒТ	ташкilotҳои ғайридавлатии ғайритиҷоратӣ (истилоҳи расмӣ дар Ёзбекистон).
СҲИ	Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд.	СҲМ	санадҳои ҳуқуқи меъёрӣ.
БРСММ	Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид.	ТҒҲ	ташкilotҳои ғайриҳукуматӣ.
ММД	Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ.	КМО	кумитаи миллии омор.
АИУ	Арзиши Иловашудаи Умумӣ.	ТҚШ	ташкilotҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ.
МБЭ	манбаъҳои барқароршавандаи энергия.	ТУФИ	таснифоти умумии фаъолиятҳои иқтисодӣ.
КДҲД	кӯмаки давлатии ҳуқуқи кафолатдодашуда.	СММ	Созмони (Милали Муттаҳид United Nations).
ХАИ	Хадамоти андозии давлатӣ.	СҲМ СММ	Системаи ҳисобҳои миллии СММ.
ФИЧД	фармоиши иҷтимоии давлатӣ.	КБМС	кӯмаки аввалияи тиббию санитарӣ.
ИСР	Институти сиёсати рушд.	БРИИ	барномаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ.
ЧҚ	Ҷумҳурии Қирғизистон.	ШММ	шарикии моликони манзил.
СБ	созмонҳои байналмилалӣ.	ОМ	Осиёи Марказӣ.
СХМ	соҳибкориҳои хурду миёна.	ҲРУ	Ҳадафҳои рушди устувор.
КХМ	корхонаҳои хурду миёна.	ҲФ	ҳолатҳои фавқулода.

Аломатҳои шартӣ

Минтақа	Осиёи Марказӣ.
Кишварҳои Осиёи Марказӣ	Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистон, Ўзбекистон.
Бахши ТҒТ	маҷмӯи ташкилотҳои ғайритиҷоратие, ки дар доираи ин ҳисобот баррасӣ мешаванд.
Ташкилотҳои ба қайд гирифташуда	ташкилотҳое, ки мақоми расмӣ ҳуқуқӣ доранд, новобаста аз фаъолияти воқеии онҳо.
Ташкилотҳои амалкунанда	ташкилотҳое, ки фаъолият анҷом медиҳанд ва/ё ҳисобот пешниҳод менамоянд.
Ташкилотҳои фаъолона коркунанда	ТҒТ-е, ки фаъолияти мунтазам доранд ва ба доираи таҳлили корӣ дохил карда шудаанд.
Баҳрабардорон	гирандагони бевоситаи кумак, хизматрасонӣ ё манфиат аз фаъолияти ТҒТ.
Саҳми ТҒТ	саҳми институтсионалӣ, идоракунии, иқтисодӣ, муҳити институтсионалӣ, иҷтимоӣ, мавзӯӣ ва сифатии ТҒТ дар рушд.
Саҳми институтсионалӣ	саҳми ТҒТ ҳамчун бахши иқтисодӣ: шуғл, музди меҳнат, андозҳо, қараёнҳои молиявӣ, харидҳо ва арзиши иловашуда.
Саҳми идоракунии	иштироки ТҒТ дар давраи сиёсати давлатӣ, экспертизаи қарорҳо, мониторинг, назорати ҷамъиятӣ ва интиқоли бозхӯрд.
Саҳми иқтисодии фаъолияти оинномавӣ	саҳми ТҒТ дар рушди соҳибкорӣ, худшуглӣ, малақаҳои иқтисодӣ, инфрасохтор ва иқтисоди маҳаллӣ.
Саҳми муҳити институтсионалӣ	саҳми ТҒТ дар баланд бардоштани пешгӯишавандагӣ, шаффофият ва сифати муҳит барои рушди маҳаллӣ, сармоягузорӣ ва бахши хусусӣ.
Саҳми иҷтимоӣ	хизматрасонӣ, кумак, ҳамроҳӣ ва коҳиши монеаҳои дастрасӣ барои гурӯҳҳои осебпазир.
Саҳми мавзӯӣ	саҳми ТҒТ дар самтҳои алоҳида: тандурустӣ, маориф, гендер ва ҳамгироии иҷтимоӣ, дастрасӣ ба адолат, экология, мубориза бо камбизоатӣ, рушди маҳаллӣ, ҷавонон ва фарҳанг.
Хусусиятҳои сифатии саҳм	нодирӣ, наоварӣ, самаранокӣ, устуворӣ ва вазифаи «расонидани» рушд ба ҷомеаҳои дурдаст ва гурӯҳҳои истисношуда ва осебпазир.

Маълумоти мухтасар

Таҳқиқот¹ нишон медиҳад, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ТҒТ) дар кишварҳои Осиёи Марказӣ иштироки устувори рушди иҷтимоию иқтисодӣ мебошанд. Дар Қазоқистон то охири соли 2024 дар пойгоҳи додаҳо 17 964 ташкилоти ғайриҳукумати фаъл сабт шудааст, дар бахш 97 758 нафар кор мекунад ва инчунин 107 ҳазор ихтиёриён ба ҳисоб гирифта шудаанд. Дар Қирғизистон ба фаъолияти ТҒТ 34 682 нафар ҷалб гардидаанд, аз ҷумла 24 414 корманд, 4 857 корманди беруна ва 5 411 ихтиёрӣ ё кормандони бемузд. Дар Ўзбекистон 10 823 ташкилоти ғайридавлатии ғайритиҷоратӣ (ТҒҒТ) ба қайд гирифта шудааст ва дар ин бахш зиёда аз 70 ҳазор нафар фаъолият мекунад. Дар Тоҷикистон 1 700 ташкилоти ҷамъиятӣ ва 411 филиалу намояндагӣ ба қайд гирифта шудааст, дар Туркменистон бошад 138 ташкилоти ҷамъиятӣ амал мекунад, ки ҳамаи онҳо фаъл ва ҳисоботдиҳанда ҳисобида мешаванд. Ин маълумотҳо нишон медиҳанд, ки бахши ТҒТ дар минтақа дорои миқёси муайяни институтсионалӣ буда, бояд ҳамчун унсuri муҳими иқтисодиёт, зерсохтори иҷтимоӣ ва низоми рушд баррасӣ гардад.

Дар миқёси минтақавӣ чанд навъи саҳми ТҒТ бештар намоёнанд. Аввалан, ин саҳми институтсионалӣ мебошад: ҷойҳои корӣ, фонди музди меҳнат, пардохтҳои андозӣ ва иҷтимоӣ, ҷараёнҳои молиявӣ, хариди молу хизматрасонӣ ва саҳм дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД). Намунаи равшантаринро Қирғизистон нишон медиҳад: дар соли 2024 ТҒТ-и фаъл зиёда аз 10,56 миллиард сом (беш аз 120 миллион доллари ИМА) арзиши иловашудаи умумӣ истеҳсол намудаанд, ки 0,67%-и ММД-и кишварро ташкил медиҳад. Онҳо ба буҷет тақрибан 1,3 миллиард сом (қариб 15 миллион доллари ИМА) супоридаанд, ҳаҷми умумии воридоти молиявии бахш ба 53 миллиард сом (қариб 610 миллион доллари ИМА) расидааст ва барои гурӯҳи мақсаднок, ки саҳмаш дар ин таҳқиқот арзёбӣ шудааст, 14,2 миллиард сом (тақрибан 161,7 миллион доллари ИМА)-ро ташкил додааст.

Дар Ўзбекистон ҳаҷми умумии воридоти молиявии бахши ТҒҒТ дар соли 2024 ба 34 350,3 миллиард сум (2,8 миллиард доллари ИМА) баробар буда, дар ҳафт соли охир аз буҷети давлатӣ барои дастгирии институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ 718 миллиард сум (қариб 60 миллион доллари ИМА) ҷудо гардидааст. Дар Қазоқистон тавассути фармоиши иҷтимоии давлатӣ дар соли 2024 2 167 лоиҳа ба маблағи 33,6 миллиард танга (қариб 70 миллион доллари ИМА) амалӣ шудааст. Намунаи 69 ташкилоти ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистон гардиши 53,3 миллион сомонӣ (қариб 6 миллион доллари ИМА) ва тақрибан 4 миллион сомонӣ (зиёда аз 440 ҳазор доллар) андозро нишон дод. Дар Туркменистон бошад, дар соли 2024 22 лоиҳаи грантӣ амалӣ гардида, корхонаҳои назди ТҒТ зиёда аз 400 нафар шахсони дорои маъюбиятро бо кор таъмин намудаанд.

Дуҷум, ҳисобот саҳми ТҒТ-ро дар баланд бардоштани сифати идоракуни, беҳсозии муҳити сармоягузорӣ ва шароити рушди бахши хусусӣ нишон медиҳад. ТҒТ на танҳо хизматрасонӣ мерасонанд, балки дар муҳокимаи қарорҳои давлатӣ, мониторинги ҷамъиятӣ, дастгирии экспертии ислоҳот иштирок намуда, ба давлат бозхӯрди аҳолиро мерасонанд ва мушкилоти системавиرو муайян мекунад. Дар Тоҷикистон намояндагони ТҒТ дар 14 гурӯҳи байниидоравии назди Шӯрои миллии рушд иштирок мекунад. Дар Қазоқистон ТҒТ ба низоми шӯроҳои ҷамъиятӣ, механизмҳои грантӣ ва фармоиши иҷтимоии давлатӣ ворид шудаанд. Дар Ўзбекистон инфрасохтори институтсионалии дастгирии ТҒТ тавассути портали ТҒҒТ, шӯроҳои ҷамъиятӣ, грантҳои давлатӣ ва фондҳои минтақавӣ рушд меёбад.

Ҳамзамон таҷрибаи Ўзбекистон нишон медиҳад, ки рушди институтсионалии бахш худ аз худ кафолати шинохти ҷамъиятиро намерасонад: барои баъзе шаҳрвандон нақши ТҒТ то ҳол пурра равшан нест. Дар Қирғизистон ТҒТ дар мониторинги татбиқи ислоҳот, расонидани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва таҳияи барномаҳои рушд иштирок мекунад. Бо ҳамин, ТҒТ на танҳо шарикони давлат, балки унсuri муҳими муҳити шаффоф, пешгӯишаванда ва ҷолиб барои соҳибкорӣ, сармоягузорӣ ва рушди маҳаллӣ мебошанд.

¹ Маълумот барои ин ҳисобот дар соли 2025 ҷамъоварӣ шудааст, бинобар ин дар ҳисобот маълумоти соли 2024 истифода мешавад, агар тартиби дигаре нишон дода нашуда бошад.

Сеюм, таҳқиқот саҳми иҷтимоӣ, мавзӯӣ ва сифатии ТҒТ-ро нишон медиҳад. Ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар соҳаҳои тандурустӣ, маориф, ҳамгироии иҷтимоӣ, дастрасӣ ба адолат, экология, рушди маҳаллӣ, мубориза бо камбизоатӣ ва рушди соҳибкорӣ фаъолият мекунад. Саҳми онҳо на танҳо аз рӯи ҳаҷм, балки аз рӯи сифат низ муҳим аст.

Ҳисобот панҷ хусусияти асосии сифатии саҳми ТҒТ-ро ҷудо мекунад: **нодирӣ, навоварӣ, самаранокӣ, устуворӣ ва қобилияти расонидани рушд ба минтақаҳо ва гурӯҳҳои осебпазир ва душвордастрас**. Маҳз ҳамин хусусиятҳо ба ТҒТ имкон медиҳанд, ки масъалаҳои ҳал намоёнд, ки оила, давлат ё бозор онҳоро пурра фаро гирифта наметавонанд; бо минтақаҳои дурдаст, гурӯҳҳои осебпазир ва камшумор қор кунанд ва кумаку қарорҳоро ба онҳое расонанд, ки фарогирии онҳо тавассути механизмҳои маъмулии маъмурӣ душвортар аст.

Дар ҳамин яке аз хусусиятҳои муҳими бахш ифода меёбад: ТҒТ на танҳо хизматрасонӣ эҷод мекунад, балки моделҳои амалии ҳалли мушкилотро низ таҳия менамоянд, ки баъдан метавонанд ба ислоҳот, хизматрасонӣ, рушди маҳаллӣ ва таҷрибаи идоракунии таъсир расонанд.

Мубрамияти таҳқиқот бо чанд омил муайян мегардад. Аввалан, дар Осии Марказӣ то ҳол таҳқиқоти низомнок хеле каманд, ки саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ТҒТ)-ро на танҳо аз рӯи лоиҳаҳо ва грантҳо, балки аз нуқтаи назари иқтисодӣ, идоракунии, сифати хизматрасонӣ ва рушди маҳаллӣ арзёбӣ намоёнд. Дуюм, дарки ҷамъиятӣ нисбат ба ТҒТ дар минтақа ҳамоно яқсон нест: дар баробари эътирофи манфиати амалии онҳо, стереотипҳо дар бораи таъсири беруна, вобастагӣ аз грантҳо ва нақши дуумдараҷаи бахш боқӣ мемонанд. Ин ҳолат дар ҷомеа талаботро барои арзёбии саҳми ТҒТ ба вучуд меорад. Сеюм, маҳз имрӯз, дар заминаи таваҷҷуҳи рӯзафзун ба муҳити сармоягузорӣ, устувории минтақаҳо, сифати идоракунии ва шарикӣ байнисоҳавӣ, муҳим аст нишон дода шавад, ки ТҒТ на танҳо ба соҳаи иҷтимоӣ, балки ба хоҳиши монеаҳо барои шаҳрвандон, ҷомеаҳо ва соҳибкорон низ саҳм мегузоранд. Ин ҳолат талаботи давлатиро барои арзёбии саҳми ТҒТ ташаккул медиҳад.

Ҳамин тавр, ҳисобот ба як талаботи амалии ҷамъиятӣ ва давлатӣ ҷавоб медиҳад: **саҳми ТҒТ-ро намоён, ченшаванда ва аз ҷониби ҷомеа эътирофшаванда гардонад.**

Дар баробари ин, ҳисобот маҳдудиятҳои заминаи далелҳоро низ воқеъбинона сабт менамояд. Дар сатҳи кишварҳо фарқиятҳои ҷиддӣ дар таърифҳо ва фарогирии ташкилотҳо, пуррагии омор, дастрасии маълумоти макроиқтисодӣ ва умқи маводи сифатӣ мушоҳида мешаванд. Беҳтар аз ҳама бақайдгирии ташкилотҳо, баъзе қараёнҳои молиявӣ, шумораи лоиҳаҳо, хизматрасониҳо ва баҳрабардорон ба ҳисоб гирифта мешаванд; аммо тағйироти дарозмуддат дар вазъи одамон, сифати зиндагӣ, сатҳи шуғл, устувории натиҷаҳо ва таҷрибаи идоракунии давлатӣ камтар инъикос меёбанд. Аз ин рӯ, ҳисобот муқоисаи сунъии миқдории кишварҳоро анҷом намедиҳад, балки аз усули **синтези минтақавӣ** истифода мебарад, ки омор, кейсҳо, арзёбиҳои қоршиносӣ ва гурӯҳбандии моделҳои саҳмро муттаҳид мекунад.

Маҳз дар ҳамин нодирӣ ҳисобот зоҳир мегардад: ин яке аз аввалин кӯшишҳо дар Осии Марказӣ мебошад, ки саҳми ТҒТ-ро ҳамзамон дар чанд ченак — **институтсионалӣ, иқтисодӣ, идоракунии, иҷтимоӣ ва мавзӯӣ** — тавсиф мекунад.

Ҳулосаи асосии минтақавӣ дар он аст, ки ТҒТ дар Осии Марказӣ захираи муҳими рушди устувор мебошанд, аммо дараҷаи намоён будани саҳми онҳо дар низомҳои миллии маълумот гуногун ва аксаран нокифоя аст. Барои эътирофи минбаъдаи ин саҳм зарур аст, ки баҳисобгирии мунтазами шуғл, қараёнҳои молиявӣ, пардохтҳои андоз, меҳнати ихтиёрӣ, арзиши иловашуда ва натиҷаҳои фаъолияти оинномавӣ рушд дода шавад. Ҳамчунин зарур аст, ки ҳисоботдиҳии оммавӣ, нишондиҳандаҳои муқоисашаванда ва механизмҳои ҳамкори байнисоҳавӣ тақвият дода шаванд.

Барои мақомоти давлатӣ ин маънои онро дорад, ки барои баланд бардоштани самаранокӣ банақшагирии давлатӣ, рушди минбаъдаи механизмҳои баҳисобгирии иқтисодӣ ТҒТ мувофиқи мақсад аст. Барои ҳудуди ТҒТ — ин тақвияти ҳуҷҷатгузорӣ ва муаррифии оммавии натиҷаҳо мебошад; барои донорҳо ва ташкилотҳои таҳқиқотӣ бошад — дастгирии методологияҳои арзёбӣ ва меъёрҳои умумии минтақавӣ баҳисобгирии саҳм мебошад.

Муқаддима

Дар даҳсолаҳои охир ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ТҒТ) ба қисми намоёни ҳаёти ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ табдил ёфтаанд. Онҳо дар самтҳои гуногун фаъолият мекунанд — аз дастгирии иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ ва ҳифзи ҳуқуқ то экология, рушди маҳаллӣ, соҳибкорӣ, сиёсати ҷавонон ва иштироки шаҳрвандон дар қабули қарорҳо. Бо вучуди ин, дарки ТҒТ дар минтақа ҳамоно яксон нест: бархе онҳоро ҳамчун манбаи кумаки амалӣ ва ҳифз мебинанд, дигарон ҳамчун захираи коршиносӣ ва шарикӣ ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ арзёбӣ мекунанд, дар ҳоле ки қисми дигари муҳокимаҳои ҷамъиятӣ то ҳол фаъолияти онҳоро бо таъсири беруна, вобастагӣ аз грантҳо ё стереотипҳои манфӣ мепаївандад.

Таҷрибаи ҷамъшудаи фаъолияти ТҒТ аллакай имкон медиҳад, ки аз эътирофи умумии ҳузури онҳо ба арзёбии амиқтари он гузарем, ки онҳо чӣ гуна арзиши ҷамъиятӣ эҷод мекунанд, дар ҳалли кадом масъалаҳо саҳм мегузоранд ва чӣ тавр саҳми онҳо метавонад дар раванди қабули қарорҳо, омор ва фаҳмиши ҷамъиятӣ беҳтар ба ҳисоб гирифта шавад.

Арзёбии саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар рушди кишварҳои Осиёи Марказӣ на танҳо барои тавсифи фаъолияти ин бахш, балки барои дарки дақиқтари ҷойгоҳи он дар низоми рушд зарур аст. ТҒТ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, экологӣ ва идоракуни иштирок мекунанд, аммо натиҷаҳои ин фаъолият аксаран барои ҷомеаи васеъ, соҳибкорӣ ва қисме аз ниҳодҳои давлатӣ ба қадри кофӣ намоён нестанд. Дар натиҷа саҳми ТҒТ метавонад танҳо қисман дарк шавад — тавассути лоиҳаҳои ҷудогона, маблағгузориҳои грантӣ, чорабиниҳои оммавӣ ё кор бо гурӯҳҳои мушаххас, бидуни фаҳмиши яклухти тағйироте, ки барои одамон, ҷомеаҳо ва низоми идоракуни ба вучуд меоянд.

Дар бисёр кишварҳои минтақа ТҒТ дорои қонуниятӣ расмӣ мебошанд: онҳо ба қайд гирифта шудаанд, дар доираи қонунгузориҳои миллӣ фаъолият мекунанд, ҳисобот пешниҳод менамоянд, лоиҳаҳоро амалӣ месозанд ва бо мақомоти давлатӣ ҳамкорӣ доранд. Аммо эътирофи устувори ҷамъиятии ин бахш ба заминаи васеътар ниёз дорад. Дар муҳити пасошӯравӣ ТҒТ на ҳамеша ҳамчун унсури анъанавии ҷомеа қабул мешаванд, зеро хотираи таърихӣ дар бораи созмонҳои мустақили шаҳрвандӣ маҳдуд буда, бисёр шаклҳои амали дастаҷамъона муддати тӯлонӣ бо сохторҳои давлатӣ ё нимадавлатӣ вобаста буданд. Аз ин рӯ, қонуниятӣ анъанавии ТҒТ тадриҷан ташаккул меёбад ва бештар аз он вобаста аст, ки ҷомеа то чӣ андоза манфиати амалии онҳоро дар ҳаёти ҳаррӯза мебинад.

Қонуниятӣ харизмавии ТҒТ бо эътирофи саҳми назарраси онҳо дар ҳалли масъалаҳои муҳими ҷомеа ва давлат алоқаманд аст. Он замоне ба вучуд меояд, ки фаъолияти бахш ҳамчун кумаки воқеӣ ба мардум, рушди хизматрасониҳо, ҳифзи ҳуқуқ ва иштироки фаъол дар ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ қабул шавад. Дар ин замина арзёбии саҳм ба воситаи таҳкими эътимоди ҷамъиятӣ ва эътирофи институтсионалӣ табдил меёбад. Он нишон медиҳад, ки ТҒТ танҳо гирандагони грант нестанд. Онҳо дар рушд нақши муҳим доранд: хизматрасонӣ мерасонанд, ҷойҳои корӣ таъсис медиҳанд, андоз месупоранд, захираҳо ҷалб мекунанд, гурӯҳҳои осебпазирро дастгирӣ менамоянд, дар таҳияи қарорҳо иштирок мекунанд, ба давлат бозхӯрди аҳолиро мерасонанд, ташаббусҳои маҳаллиро рушд медиҳанд, муҳити шаффофтар ва ҷолибтар барои сармоягузори фароҳам меоранд ва роҳҳои нави ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро пешниҳод мекунанд.

Ҳар қадар ин саҳм равшантар гардад, ҳамон қадар асос барои ҳамкории созанда миёни ТҒТ, давлат, соҳибкорӣ, донорҳо ва ҷомеа бештар мешавад ва манфиати шаҳрвандони кишварҳои Осиёи Марказӣ низ афзоиш меёбад.

Дар баробари ин, аҳамияти ҷамъиятии ТҒТ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ на танҳо ба қобилияти кумак расонидан, омӯзиш ё иҷрои лоиҳаҳо вобаста аст. Қисми муҳими саҳми онҳо дар он аст, ки ТҒТ фосилаи байни қарорҳои расмӣ ва воқеияти зиндагии мардумро кам мекунанд. Ба шарофати иртиботи доимӣ бо баҳрабардорон, ҷомеаҳои маҳаллӣ ва минтақаҳо, ТҒТ метавонанд пештар аз

дигарон мушкилотро дар татбиқи барномаҳо мушоҳида намоянд, гурӯҳҳои истисношударо муайян кунанд, монеаҳои маъмуриро, ки субъектҳои иқтисодӣ бо онҳо рӯ ба рӯ мешаванд, ошкор намоянд ва мақомоти давлатиро аз шароити воқеии маҳаллӣ огоҳ созанд.

Дар ин вазифа ТҒТ ба ташаккули шароити мусоидтари рушд мусоидат мекунанд: тавассути тавсияҳо барои эҷоди муҳити шаффоф, пешгӯишаванда ва мувофиқ барои рушди ташаббусҳои маҳаллӣ, бахши хусусӣ ва сармоягузорӣ, инчунин тавассути механизми ҷамъиятии дастгирии экспертӣ, баланд бардоштани шаффофият ва мусоидат ба татбиқи самаранокӣ қарорҳои давлатӣ.

Барои кишварҳои Осии Марказӣ ин вазифа аҳамияти махсус дорад. Бахши ТҒТ дар минтақа якхела нест: шаклҳои ҳуқуқӣ, истилоҳот, моделҳои ҳамкорӣ бо давлат, манбаъҳои маблағгузорӣ, сатҳи дастрасии маълумот ва имконияти арзёбии миқдорӣ фарқ мекунанд. Дар баъзе кишварҳо саҳми ТҒТ бештар тавассути шуғл, қараёнҳои молиявӣ ва омор дида мешавад; дар дигар кишварҳо бошад — тавассути иштирок дар барномаҳои давлатӣ, майдонҳои экспертӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, мониторинги ҷамъиятӣ ё кор бо гурӯҳҳои душвордастрас.

Аз ин рӯ, ҳисоботи минтақавӣ танҳо як ҷамъбасти механикии маводи кишварӣ нест. Вазифаи он муайян кардани қонуниятҳои умумӣ ва фарқиятҳо, нишон додани намудҳои асосии саҳми ТҒТ ва муайян намудани он аст, ки кадом унсурҳои ин саҳм аллакай ченшавандаанд ва кадоме ба заминаи далелии қавитар ниёз доранд.

Ҳадафи асосии ин ҳисобот арзёбии саҳми ТҒТ дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳои Осии Марказӣ мебошад, аз ҷумла нақши онҳо ҳамчун иштирокчиҳои иқтисодӣ, таъминкунандаи хизматрасониҳои аҳамияти ҷамъиятӣ, шарикони давлат, субъекти рушди маҳаллӣ, манбаи экспертизаи амалӣ, воситаи бозхӯрди аҳоли ва минтақаҳо, инчунин ҳамчун иштирокчиҳои беҳсозии муҳити сармоягузорӣ ва шароити рушди бахши хусусӣ.

Ҳадафи дуюмдараҷа фароҳам овардани имкониятҳои иловагӣ барои мубодилаи таҷриба байни ТҒТ-и панҷ кишвари Осии Марказӣ, аз ҷумла дар соҳаи арзёбии саҳм ва таҳияи низомии нишондиҳандаҳо барои муттаҳидсозӣ ва баланд бардоштани самаранокӣ ин арзёбӣ мебошад.

Диққати махсус ба он навъҳои саҳм равона шудааст, ки низомҳои мавҷудаи баҳисобгирӣ онҳоро нопурра инъикос мекунанд: тағйирот дар вазъи баҳрабардорон, беҳтаршавии дастрасӣ ба хизматрасонӣ, таҳкими иштироки ҷамъиятӣ, коҳиши осебазирӣ, рушди имкониятҳои иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати қарорҳо дар маҳал.

Ҳисобот ба маводи кишварӣ, арзёбии иловагии миқдорӣ, таҳлили кабинетӣ, таҷрибаҳои муваффақ, маълумоти гурӯҳҳои фокусӣ, мусоҳибаҳо ва сарчашмаҳои расмӣ дастрас таъям мекунанд. Ин усул имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои институтсионалӣ, намунаҳои соҳавӣ, хусусиятҳои сифатии саҳм ва синтези минтақавӣ якҷо карда шаванд.

Дар айнаи замон ҳисобот маҳдудиятҳои заминаи далелиро низ ба назар мегирад: маълумотҳо байни кишварҳо аз рӯи пуррагӣ, муқоисашавандагӣ, давраҳо, фарогии ташкилотҳо ва сатҳи ошкорсозии иттилоот фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, таҳлил ба сохтани муқоисаи сунъии яксон миёни кишварҳо талош намекунад, балки нишон медиҳад, ки саҳми ТҒТ дар шароити гуногуни миллӣ чӣ гуна зоҳир мегардад.

Мантиқи асосии таҳқиқот гузариш аз саволи он аст, ки оё ТҒТ фоида меорад ва кадом лоиҳаҳоро амалӣ мекунанд, ба саволи он ки маҳз ба шарофати фаъолияти онҳо чӣ тағйир меёбад. Ин гузариш махсусан барои рушди иқтисодӣ муҳим аст. Барои давлат он имкон медиҳад, ки иқтисодии ТҒТ ҳамчун шарик дар баланд бардоштани сифати татбиқи сиёсат ва коҳиши монеаҳои рушди минтақаҳо беҳтар дарк карда шавад. Барои соҳибкорӣ ва бахши хусусӣ бошад — фаҳмидани он ки ТҒТ метавонанд на танҳо миёнарави иҷтимоӣ, балки иштирокчиҳои ташаккули муҳити пешгӯишаванда, устувор ва ҷолиби соҳибкорӣ бошанд, махсусан дар сатҳи маҳаллӣ. Барои ҷомеа бошад — дарк кардани он ки ин бахш барои одамон, оилаҳо, ҷомеаҳо ва кишварҳои минтақа чӣ манфиати амалӣ фароҳам меорад.

1. Шарҳи адабиёт

1.1. Назарияи қонуният ва масъалаи эътирофи саҳми ТҒТ

Адабиёти ² илмӣ оид ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ТҒТ) нисбат ба адабиёт дар бораи саҳми онҳо дар рушд хеле васеътар аст. Аксари таҳқиқот ба муҳити ҳуқуқӣ, фазои шахрвандӣ, муносибатҳои ТҒТ бо давлат, иштироки ҷамъиятӣ, эътимод ва вазъи ҳуди бахш тамаркуз мекунад. Баръакс, нашрияҳои, ки ба таври низомманд ба саволи он посух медиҳанд, ки маҳз ба шарофати ТҒТ дар иқтисод, соҳаи иҷтимоӣ, идоракунии ва сифати зиндагӣ чӣ тағйир меёбад, хеле камтар вомехӯранд.

Ин ҳолигӣ на танҳо барои Осиёи Марказӣ, балки барои адабиёти байналмилалӣ низ хос аст: ҳатто дар он ҷойҳое, ки миқдори зиёди маълумот дар бораи ҷомеаи шахрвандӣ ҷамъоварӣ шудааст, саҳми он дар рушд бештар ба таври ғайримустақим, пора-пора ё тавассути кейсҳои ҷудогона сабт мегардад, на ҳамчун таҳлилҳои мукаммали низомманд [3], [5], [9], [15].

Барои бартараф кардани ин ҳолигӣ, назарияи аз ҳама самаранок назарияи легитимият мебошад. Дар аънаи классикии Макс Вебер, легитимият бо эътирофи ҳуқуқи субъект барои амал кардан алоқаманд буда, ба се асос таъяс мекунад: аънавай, харизматикӣ ва қонунӣ-рационалӣ [1]. Дар назарияи ташкилотӣ бошад, легитимият васеътар шарҳ дода мешавад: ҳамчун дарки ташкилот ҳамчун сохтори матлуб, мувофиқ ва мутобиқ ба меъёрҳо ва интизориҳои иҷтимоии муштарак [2].

Барои таҳлили ТҒТ ин маънои онро дорад, ки масъалаи саҳми онҳо на танҳо масъалаи самаранокии барномаҳо, балки масъалаи он аст, ки чаро давлат, ҷомеа, бахши хусусӣ ва донорҳо ТҒТ-ро ҳамчун иштирокчиҳои арзишманд ва мувофиқи рушди иҷтимоӣ мешуморанд. Аз ҳамин сабаб, баҳс дар бораи саҳми ТҒТ ногузир бо баҳс дар бораи эътироф, эътимод ва манфиати ҷамъиятӣ пайваст аст [1], [2].

Нисбат ба ТҒТ, назарияи легитимият аҳамияти махсус дорад, зеро ҳуқуқи расмӣ фаъолият кардан ҳанӯз эътирофи устувори ҷамъиятиро кафолат намедиҳад. Дар адабиёти марбут ба ҳисоботдиҳии ТҒТ борҳо таъкид шудааст, ки онҳо маҷбуранд ҳамзамон ба интизориҳои давлат, донорҳо, баҳрабардорон ва ҷомеа ҷавоб диҳанд, дар ҳоле ки ҳуди фаҳмишҳои ҳисоботдиҳӣ ҳам дар дохили ТҒТ ва ҳам дар байни ҷонибҳои манфиатдор пора-пора ва номувофиқ боқӣ мемонанд [10].

Таҳқиқоти Патрик Килби низ нишон медиҳанд, ки легитимияти ТҒТ танҳо бо бақайдгирии ҳуқуқӣ ё намоёндагии манфиатҳо маҳдуд намешавад; он ба арзишҳои ташкилот ва механизмҳои ҳисоботдиҳӣ дар назди онҳое таъяс мекунад, ки ташкилот ба манфиати онҳо амал мекунад [11], [12]. Аз ин рӯ, саҳми ТҒТ бояд на танҳо ҳамчун маҷмӯи натиҷаҳо, балки ҳамчун яке аз механизмҳои асосии ташаккули легитимияти онҳо дар маънои васеъ баррасӣ шавад.

1.2. Андозагирии саҳми ТҒТ: нишондиҳандаҳои омории ва маҳдудиятҳои методологӣ

Дар адабиёти байналмилалӣ масъалаи нишондиҳандаҳои омории бахши ғайритиҷоратӣ ҷойгоҳи муҳим дорад. Дастури СММ оид ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар низоми ҳисобҳои миллӣ нишон додааст, ки ТҒТ як бахши мустақил ва муҳим мебошанд, ки ба баҳисобгирии махсуси омории ниёз доранд. Ҳисоби ёрирасони навшуда барои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ниҳодҳои вобаста ва меҳнати ихтиёрий ин самтро идома дода, кӯшиш мекунад, ки ҷомеаи шахрвандиро дар омори расмӣ иқтисодӣ бештар намоён гардонад.

Таҳқиқотҳои муқоисавии Лестер Саламон ва ҳамкоронаш, инчунин таҳлили Ч. Кейси нишон медиҳанд, ки мушкили асосӣ на дар набудани ҳуди бахш, балки дар набудани пойгоҳи ягонаи

² Рӯйхати манбаъҳо дар Замиаи 1-и ҳисоботи мазкур оварда шудааст.

байналмилалӣ маълумоти муқоисашаванда ва методологияи мувофиқшуда барои чен кардани ҳаҷм, сохтор ва саҳми он мебошад. Ҳамин тавр, чен кардани саҳми TfT шартӣ муҳими намоёнии институтсионалӣ ва эътирофи онҳо мегардад.

Қисми алоҳидаи адабиёт ба чен кардани таъсири TfT бахшида шудааст ва нишон медиҳад, ки ин раванд то чӣ андоза мураккаб аст. Дар адабиёти марбут ба арзёбии таъсир борҳо таъкид шудааст, ки TfT-ро аз рӯи тавсифи захираҳо ва натиҷаҳои фаврии миқдорӣ (inputs ва outputs) — масалан, шумораи лоиҳаҳо, теъдоди одамони омӯзонидашуда, гирандагони кумак ё ҳаҷми маблағгузорӣ — арзёбӣ кардан осонтар аст.

Аммо арзёбии онҳо аз рӯи тағйирот дар вазъи баҳрабардорон ва таъсири дарозмуддат (outcomes ва impact), яъне тағйироти устувор дар зиндагии одамон, ҷомеаҳо ва институтҳо, хеле душвортар мебошад. Арзёбии таъсир бо мушкилоти исботи робитаи тағйироти дарозмуддат бо амалҳои мушаххаси TfT, инчунин бо муқоисанопазирӣ маълумоти ташкилотҳо ва платформаҳои гуногун душвор мегардад.

Адабиёте, ки бар таҳлили муқоисавии байнидавлатӣ ҷомеаи шахрвандӣ ва рушд асос ёфтааст, инчунин нишон медиҳад, ки муҳаққиқон аксар вақт маҷбур мешаванд байни дақиқии ченкунӣ ва муносибати он ба сиёсати воқеӣ интиҳоб намоянд: маълумоти дастрас одатан барои баровардани хулосаҳои устувор дар бораи саҳми васеъ ва дарозмуддати бахш кофӣ нест.

Маҳз аз ҳамин сабаб кӯшишҳои арзёбии мустақими миқдории саҳми TfT кам ба назар мерасанд ва бахсҳо бештар ба самаранокии дохилии ҳуди ташкилотҳо равона мешаванд, на ба таъсири ҷамъиятии онҳо.

1.3. TfT ҳамчун иштирокчиёни институтсионалӣ: фазои шахрвандӣ, ҳисоботдиҳии идоракунии ва шароити рушд

Як ҷанбаи муҳими назариявӣ ба он вобаста аст, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (TfT) бояд на танҳо ҳамчун таъминкунандагони хизматрасонӣ, балки ҳамчун иштирокчиёне баррасӣ шаванд, ки қодиранд муҳити институтсионалиро тағйир диҳанд. Таҳқиқоти К. Ҳерролд ва Ҳ. Абу-Асси нишон медиҳад, ки ҳатто TfT-е, ки танҳо ба расонидани хизматрасониҳои иҷтимоӣ равона шудаанд, дар шароити муайян метавонанд ба таъсироти васеътари институтсионалӣ ва ҷамъиятӣ мусоидат намоянд, агар майдонҳои иштирокро фароҳам оваранд, бо шахрвандон ҳамкорӣ кунанд ва таҷрибаҳои маҳаллиро дигаргун созанд.

Ин барои таҳқиқоти мазкур махсусан муҳим аст, зеро имкон медиҳад, ки муқобилгузориҳои саҳми мафҳумҳои «хизматрасонӣ» ва «нақши ҷамъиятӣ» пешгирӣ гардад. Саҳми TfT дар рушд метавонад аз ҷиҳати шакл хизматрасонӣ бошад, аммо аз ҷиҳати натиҷаҳо хусусияти институтсионалӣ дошта бошад: тавассути ҷамъоварии дониш, паҳн намудани стандартҳо, тағйир додани таҷрибаи кумак ва ворид намудани мушкилоти қаблан «ноаён» ба рӯзномаи ҷамъиятӣ ва идоракунии.

Ин гуна равиш имкон медиҳад, ки масъалаи таъсири иқтисодии TfT васеътар баррасӣ шавад. Таъсири TfT ба муҳити соҳибкорӣ ва фазои сармоягузорӣ одатан ғайримустақим аст, аммо аз ҷиҳати институтсионалӣ аҳамияти калон дорад. Бонки ҷаҳонӣ муҳити сармоягузорию ҳамчун маҷмӯи монеаҳои ҳуқуқӣ, танзимӣ, маъмурий ва институтсионалӣ муайян мекунад, ки ба тамоми давраи ҳаёти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ таъсир мерасонанд.

Дар ин замина TfT, ки дар ошкор кардани монеаҳои дастрасӣ ба хизматрасонӣ, норасоии инфрасохтор, мушкилоти иҷроӣ барномаҳо, камбудӣ малакаҳо ва нобаробарии иттилоотӣ мусоидат мекунад, на танҳо ба соҳаи иҷтимоӣ, балки ба ташаккули муҳити пешгӯишаванда барои рушди бахши хусусӣ низ саҳм мегузоранд. Созмони ҳамкорӣ ва рушди иқтисодӣ бошад, эътимод, шаффофият ва ҳисоботдиҳиро мустақиман бо шароити сармоягузорию дарозмуддат, рушди иқтисодӣ ва суботи молиявӣ мепайвандад.

TfT ҳамчун иштирокчиёни рушди соҳибкорӣ, дастгирии стартапҳо, баланд бардоштани иқтисодии соҳибкорон, коҳиш додани сарборӣ ба буҷети давлатӣ ва миёнарав байни соҳибкорӣ ва рӯзномаи ҷамъиятӣ тавсиф мешаванд.

Адабиёт оид ба фазои шаҳрвандӣ низ ин хулосаро тақвият медиҳад. Дар маводи UNDP ва ICNL таъкид мешавад, ки муҳити мусоид барои иштироки шаҳрвандӣ на танҳо шартҳои ҳуқуқ ба иштирок, балки муҳаррики ҳамбастагии иҷтимоӣ ва рушди устувор мебошад. Ин маънои онро дорад, ки саҳми TfT-ро танҳо ба расонидани бевоситаи хизматрасонӣ маҳдуд кардан мумкин нест. Он ҳамчунин таъсири васеътарро дар бар мегирад: ташаккули каналҳои иштирок, бозхӯрди ҷамъиятӣ, худташаккулӣ, ҳамбастагӣ ва эътимод.

Аз ин нуқтаи назар, TfT ҳамчун институти махсус баромад мекунад, ки берун аз доираи оила, давлат ва бозор ҷойгиранд, вале ҳамзамон ба ҳамаи ин се соҳа таъсир мерасонанд.

Дар робита ба ин, қисме аз адабиёт имкон медиҳад, ки TfT на танҳо ҳамчун таъминкунандагони хизматрасонӣ ё иштирокчиёни фазои шаҳрвандӣ, балки ҳамчун унсuri иловагии низомии мониторинги иҷтимоӣ-экспертӣ низ баррасӣ шаванд (яъне ҳамчун унсuri ғайрирасмӣ низомии мувозинат ва назорат, ки самаранокии назорати парлумонӣ, судӣ ё маъмуриро тақвият медиҳад).

Сухан дар бораи интиқоли бозхӯрд, иштирок дар муҳокимаи ислоҳот ва баланд бардоштани ҳадафнокии қарорҳои давлатӣ меравад. OECD ҳукумати кушода ва иштироки шаҳрвандонро бо таҳкими шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва сифати иштирок дар қабули қарорҳо мепаӣвандад, дар ҳоле ки Бонки Ҷаҳонӣ онро бо беҳтар намудани сифати татбиқи ислоҳот ва баланд бардоштани ҳисоботдиҳӣ алоқаманд медонад.

Аз ин лиҳоз, TfT метавонанд ҳамчун қисми муҳити институтсионалӣ баррасӣ шаванд, ки идоракуниро нисбат ба ниёзҳои воқеии мардум, минтақаҳо ва субъектҳои иқтисодӣ ҳассостар мегардонанд.

Дар ин замина таҷрибаи Британияи Кабир ҷолиби диққат аст, ки дар он масъалаи қонуният бахш тавассути фаъолияти танзимгари мустақил — Charity Commission for England and Wales — институтсионалӣ шудааст. Қонун мустақиман дар байни ҳадафҳои Комиссия баланд бардоштани эътимоди ҷамъиятӣ ба созмонҳои хайрия, пешбурди фаҳмиши манфиати ҷамъиятӣ (public benefit), мусоидат ба иҷрои ӯҳдадорӣҳои парасторон, истифодаи самараноки захираҳои хайрия ва тақвияти ҳисоботдиҳии ташкилотҳои хайрияро дар назди донорҳо, баҳрабардорон ва ҷомеаи васеъ муайян мекунад.

Дар стратегияи солҳои 2024–2029 Комиссия ҳадафи худро ташаккули низомии одилона, мутавозин ва мустақили танзим муайян кардааст, ки дар он ташкилотҳои хайрия метавонанд пурра рушд намоянд ва ҳамзамон эътимоди ҷамъиятиро нигоҳ доранд.

Чиҳати амалии ин модел низ муҳим аст: Комиссия феҳристи оммавии ташкилотҳои хайрияро нигоҳ медорад, ҳар рӯз маълумоти кушодаи бахшро нашр мекунад ва ҳисоботдиҳии солоноро стандартӣ мегардонад, ки ин маҷмӯи маълумоти муқоисашавандаро барои ҷомеа, муҳаққиқон ва намояндагони давлат васеъ менамояд.

Унсuri иловагии таҳкими қонуният талабот ба парасторон аст, ки ҳар сол шарҳ диҳанд, ташкилот чӣ гуна ҳадафҳои худро ба манфиати ҷамъият иҷро кардааст. Яъне, мақоми ҳуқуқи ташкилот мустақиман бо натиҷаи ба ҷомеа тавсифшаванда пайваست карда мешавад.

Ҳамзамон модели бритониёӣ нақши TfT-ро дар муҳокимаи ислоҳот маҳдуд намекунад: дастури Комиссия бар он асос меёбад, ки ташкилотҳои хайрия метавонанд дар бахшҳои ҷамъиятӣ иштирок кунанд, агар ин ба ҳадафҳои хайриявиашон хизмат кунад ва дар доираи қонун анҷом дода шавад.

Тадқиқоти мунтазами «Эътимоди ҷамъиятӣ ба хайрия» (Public Trust in Charities) дар соли 2025 нишон медиҳад, ки сатҳи эътимод ба ташкилотҳои хайрия дар Англия ва Уэлс ҳамоно баланд боқӣ мемонад ва донишмандони мавҷудияти танзимгар ва нақши он эътимодро ба бахш тақвият медиҳад.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи Британия нишон медиҳад, ки қонуниятҳои ТҒТ метавонад на танҳо тавассути натиҷаҳои худ онҳо, балки тавассути омезиши танзими мустақил, маълумоти кушода, ҳисоботдиҳии стандартӣ, қоидаҳои равшани иштироки ҷамъиятӣ ва ҷенкунии мунтазами эътимоди ҷамъиятӣ таҳким ёбад.

Аз нуқтаи назари таҳлилӣ, ин барои кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти махсус дорад: Комиссия саҳми ТҒТ-ро ба маънои пурраи арзёбии таъсир намесанҷад, аммо инфрасохтори ҷеншавандагӣ, муқоисашавандагӣ ва эътимодро фароҳам меорад, ки бе он саҳми бахш аз лиҳози омори ноён мемонад ва қонуниятҳои харизмавии ташкилотҳо осебпазир мегардад.

1.4. ТҒТ дар Осиёи Марказӣ: норасоии андозагирӣ ва вазифаҳои таҳкими қонуният

Дар заминаи Осиёи Марказӣ чунин дидгоҳ аҳамияти махсус дорад. Масалан, дар Қирғизистон ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ТҒТ) пеш аз ҳама дорои қонуниятҳои ҳуқуқӣ-оқилона мебошанд, дар ҳоле ки қонуниятҳои анъанавӣ ва харизмавии онҳо хеле заифтар ифода ёфтааст. Набудани иттилооти воқеӣ, низомнок ва фаҳмо дар бораи саҳми ТҒТ заминаи пайдоиши афсонаҳо, нобоварӣ ва айбдоркуниҳо дар бораи нақши «харобиовари» бахшро фароҳам меорад. Ба ибораи дигар, масъалаи арзёбии саҳм дар муҳити маҳаллӣ на танҳо як масъалаи академӣ, балки масъалаи эътирофи ҷамъиятии бахш низ мебошад. Маҳз барои ҳамин назарияи қонуниятҳои Вебер ҳамчун заминаи назариявии ин таҳқиқот истифода мешавад, то нишон дода шавад, ки саҳми исботшуда метавонад қонуниятҳои харизмавии ТҒТ-ро тақвият диҳад ва бо мурури замон заминаи устувори анъанавии эътирофи онҳоро ташаккул диҳад.

Нашрияҳо дар бораи саҳми ҷомеаи шахрвандӣ ва ТҒТ дар рушди кишварҳои Осиёи Марказӣ хеле каманд. Адабиёт бештар ба вазъи бахш, дарки ТҒТ аз ҷониби ҷомеа ва имкониятҳои иштироки онҳо дар равандҳои қабули қарорҳо диққат медиҳад. Адабиёти байналмилалӣ низ саҳми дарозмуддати ташкилотҳои ҷомеаи шахрвандиро дар коҳиши камбизоатӣ ва рушд камтар тавсиф мекунад, вале ба мушкилоти интиҳоби нишондиҳандаҳо ва маҳдуд будани арзёбиҳои миқдорӣ танҳо бо нишондиҳандаҳои ММД ишора менамояд.

Ҳамин тариқ, барои муҳити Осиёи Марказӣ масъалаи ҷен кардани саҳми ТҒТ махсусан муҳим аст: бахш вучуд дорад, фаъолият мекунад ва ба рушд таъсир мерасонад, аммо забони тавсифи он аз ҷиҳати институтсионалӣ ва омори ғанӯз пурра рушд накардааст. Дар айни замон, расонаҳои расмӣ аксаран ТҒТ-ро ҳамчун манбаи даромадҳои таблиғотӣ мебинанд ва хусусияти ғайритиҷоратии онҳоро нодида мегиранд.

Таҷрибаи муқоисавии пасошӯравӣ низ далелҳои мувофиқ будани назарияи қонуниятро тақвият медиҳад. Масалан, таҳқиқоти ЦИРКОН нишон медиҳад, ки имрӯз гуфтугӯ дар бораи саҳми ТҒТ аллакай ба ҷаҳорҷӯбаи мураккабтар гузаштааст: аз таърихи бахш ва касбияти он — ба нақши ТҒТ ҳамчун иштирокчиёни тағйирот, таъсири онҳо ба афкори ҷамъиятӣ, фарҳанги хайриявӣ ва ҳатто саҳми онҳо дар ММД.

Дар ҳисобот таъкид мешавад, ки касбӣ шудани бахш омили асосии дохилии таъсири он гардид ва ҷамъшавии таҷриба, инфрасохтор ва нақшҳои нави касбӣ аҳамияти ҷамъиятӣ ва институтсионалии ТҒТ-ро васеъ намуд. Аммо ҳатто дар ин ҳолат саҳми ТҒТ тавассути омезиши далелҳои омори, коршиносӣ ва кейсӣ тавсиф мешавад. Ин ҳулосаи асосии адабиёти байналмилалӣро тасдиқ мекунад: саҳми ТҒТ танҳо қисман ҷеншаванда аст ва бинобар ин ба равиши бисёрсамта ниёз дорад.

Дар ниҳоят, шарҳи адабиёт нишон медиҳад, ки қисми муҳими қонуниятҳои ТҶТ намоёни ҷамъиятии саҳми онҳо мебошад. Тадқиқотҳои вобаста ба эътиҳод, иштирок ва ғайринокии шаҳрвандӣ (аз CIVICUS то HSE ва CAF) нишон медиҳанд, ки ҷомеаи шаҳрвандиро бояд на танҳо аз рӯи шумораи ташкилотҳо, балки аз рӯи сатҳи иштироки мардум дар амалияҳои кумак, ихтиёрӣ, хайрия ва иштироки ҷамъиятӣ арзёбӣ кард.

Аммо ин таҳқиқотҳо бештар «муҳит» ва «миқёси ғайринокии шаҳрвандӣ»-ро тавсиф мекунад, на ҳади саҳми ТҶТ дар рушд. Аз ин рӯ, онҳо ҳамчун заминаи муҳим хизмат мекунад, аммо наметавонанд таҳлили таъсири ТҶТ ба сифати зиндагӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва тағйироти институтсионалиро пурра иваз намоянд.

Ҳамин тавр, шарҳи адабиёт ба чанд ҳулосаи асосӣ меорад:

Якум, масъалаи саҳми ТҶТ нисбат ба масъалаи вазъи бахш ва фазои шаҳрвандӣ камтар омӯхта шудааст.

Дуюм, назарияи қонуният заминаи мантиқӣ ва исботшуда барои муттаҳид сохтани мавзӯҳои саҳм, эътиҳод, эътироф ва мувофиқати ҷамъиятиро фароҳам меорад.

Сеюм, стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии оморӣ ва ҳисобҳои ёрирасон заминаи зарурӣ, вале нокифоя барои фаҳмиши нақши ТҶТ мебошанд: онҳо бахшро намоён месозанд, вале тамоми таъсири иҷтимоӣ ва институтсионалии онро фаро намегиранд.

Чорум, адабиёт ҳарчи бештар нишон медиҳад, ки саҳми ТҶТ бояд на танҳо тавассути натиҷаҳои иҷтимоӣ дар маънои маҳдуд, балки тавассути нақши онҳо дар баланд бардоштани ҳисоботдиҳӣ ва мутобиқшавии идоракуни, коҳиши монеаҳои институтсионалӣ барои шаҳрвандон ва соҳибкорон, инчунин дар ташаккули муҳити шаффоф ва пешгӯишаванда барои рушди бахши хусусӣ ва сармоягузорӣ арзёбӣ шавад.

Панҷум, маҳз дар шароити гузариш, ки эътирофи ҷамъиятии ТҶТ ҳанӯз ҳамчун як ҳақиқати бебаҳс вуҷуд надорад, арзёбии саҳм ҳамзамон ба вазифаи таҳлилӣ, идоракуни ва ташаккули қонуниятҳои зарурии харизмавии ТҶТ табдил меёбад.

Аз ин рӯ, барои кишварҳои Осиёи Марказӣ вазифаи асосӣ на танҳо дар тавсифи бахш, балки дар таҳияи чунин низоми арзёбӣ мебошад, ки саҳми ТҶТ-ро ченшаванда, фаҳмо ва аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳим гардонад.

2. Равиши методологӣ ва маҳдудиятҳои таҳлил

2.1. Мантиқи умумии таҳқиқот

Таҳқиқот аз ҷаҳмиши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ТҒТ) ҳамчун иштирокчиёни мустақили рушд сарчашма мегирад, ки саҳми онҳо ҳамзамон дар чанд самт зоҳир мегардад. Аз як тараф, ТҒТ қисми иқтисодӣ мебошанд: қойҳои корӣ таъсис медиҳанд, музди меҳнат мепардозанд, захираҳоро ҷалб мекунанд, андоз месупоранд, молу хизматрасонӣ меҳаранд. Аз тарафи дигар, аҳамияти онҳо бо фаъолияти оинномавӣ алоқаманд аст: пешниҳоди хизматрасонӣ, кор бо гурӯҳҳои осебпазир, иштирок дар таҳия ва мониторинги ислоҳоти давлатӣ, рушди ташаббусҳои маҳаллӣ, ҳамгирии иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии имкониятҳои иқтисодии баҳрабардорон.

Дар робита ба ин, таҳқиқот саҳми ТҒТ-ро тавассути чанд бахш ба ҳам алоқаманд баррасӣ намуд: саҳми институтсионалии бахш ба иқтисодӣ; нақши ТҒТ дар экосистемаи рушди кишвар; саҳми иҷтимоӣ; саҳми иқтисодии фаъолияти оинномавӣ; харитаи мавзӯи иштироки ТҒТ; хусусиятҳои сифатии роҳҳои офаридашуда. Чунин равиш имкон дод, ки арзёбӣ танҳо ба нишондиҳандаҳои молиявӣ ё лоиҳавӣ маҳдуд нашавад ва ТҒТ ҳамчун бахше нишон дода шавад, ки тавассути шаклҳои гуногуни иштирок дар рушд арзиши ҷамъиятӣ эҷод мекунанд.

Аҳамияти махсус инчунин саҳми ТҒТ дар беҳтар намудани шароити рушд мебошад. Ин саҳм тавассути ошкор кардани мушкилот дар раванди татбиқи ислоҳот ва иҷрои қарорҳо, иштирок дар тақмили хизматрасонӣ ва барномаҳо, рушди инфрасохтори маҳаллӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва расонидани маълумот ба давлат ва шарикон дар бораи монеаҳое, ки ба фаъолияти иқтисодии аҳоли ва бахши хусусӣ таъсир мерасонанд, зоҳир мегардад. Чунин саҳм на ҳамеша дар нишондиҳандаҳои мустақими макроиқтисодӣ ифода меёбад, аммо барои сифати идоракунии, ҳолибияти сармоягузори минтақаҳо ва устувории рушди маҳаллӣ аҳамияти баланд дорад.

Объекти таҳлил на ҳамаи ташкилотҳои расман ба қайд гирифташудае буданд, ки мақоми ғайритиҷоратӣ доранд, балки пеш аз ҳама он ТҒТ, ки маҳсулоти аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муфид эҷод мекунанд ва дар рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ иштирок менамоянд. Дар маводи кишварӣ мантиқи интиҳоби марҳилавӣ истифода гардид: сабти шумораи умумии ташкилотҳои ба қайд гирифташуда, ҷудо намудани ташкилотҳои амалкунанда ва фаъолони коркунанда, инчунин хориҷ намудани сохторҳое, ки ба доираи таҳқиқот дохил намешаванд (масалан: ташкилотҳои сиёсӣ, динӣ, ширкатҳои соҳибмулкони манзил ва иттифоқҳои касаба ва ғайра).

2.2. Усулҳо ва манбаҳои ҷамъоварии маълумот

Таҳқиқот бар усули омехта асос ёфтааст, ки таҳлили миқдорӣ ва сифатиро муттаҳид менамояд. Қисми миқдорӣ барои арзёбии саҳми институтсионалии ТҒТ ҳамчун иштирокчиёни иқтисодӣ истифода шуд: шуғл, музди меҳнат, пардохтҳои андозӣ ва иҷтимоӣ, воридоти молиявӣ, хариди молу хизматрасонӣ, саҳм дар арзиши иловашудаи умумӣ ва дигар нишондиҳандаҳо дар сурати мавҷуд будани маълумот. Қисми сифатӣ барои таҳлили нақши ТҒТ дар рушд, ҳамкориҳои онҳо бо давлат, таъсири иҷтимоӣ ва иқтисодии фаъолияти оинномавӣ, инчунин тағйироте, ки барои баҳрабардорон, хизматрасониҳо, ҷомеаҳо ва таҷрибаҳои идоракунии ба вуҷуд меоянд, истифода гардид.

Асоси пойгоҳи иттилоотиро ҳисоботҳои кишварӣ оид ба Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон, маводи кабинетӣ, ҳикояҳои муваффақият, маълумоти муҳокимаҳои гурӯҳҳои фокусӣ ва мусоҳибаҳо, инчунин маълумоти расмӣ омӯрӣ, андозӣ, буҷетӣ ва маъмурии кишварҳои минтақа ташкил доданд. Дар ҳолатҳое, ки маълумоти миқдорӣ нокифоя ё муқоисанашаванда буд, таҳлил ба маводи сифатӣ, арзёбиҳои коршиносӣ, тавсифи таҷрибаҳо ва кейсҳо таъям намуд, ки имкон медоданд хусусият ва аҳамияти ҷамъиятии саҳми ТҒТ нишон дода шавад.

Маълумоти ибтидоии сифатӣ дар таҳқиқотҳои кишварӣ тавассути муҳокимаҳои гурӯҳҳои фокусӣ ва мусоҳибаҳои нимасохторӣ ҷамъоварӣ гардиданд. Иштирокчиён намоёндогони ТҶТ-и фаъол, мақомоти давлатӣ, мақомоти идоракунии маҳаллӣ, ҷомеаи коршиносӣ, ташкилотҳои шарик ва дигар иштирокчиёне буданд, ки аз фаъолияти ТҶТ дар бахшҳои дахлдор огоҳӣ доштанд. Интихоби мусоҳибон хусусияти ғайритасодуфӣи коршиносӣ дошт ва ба ташкилотҳо ва иштирокчиёне равона шуда буд, ки таҷрибаи амалӣ, натиҷаҳои тасдиқшуда ва қобилияти тавсифи ҳам фаъолияти худӣ ТҶТ ва ҳам тағйироте, ки ба шарофати ин фаъолият ба вуҷуд меоянд, доштанд.

Маълумоти дуумдараҷаи миқдорӣ асосан тавассути таҳлили кабинетӣ ҷамъоварӣ гардиданд. Манбаъҳо метавонанд мақомоти давлатии бақайдгирӣ, идораҳои омор, мақомоти андоз, маълумоти кушодаи буҷетӣ, порталҳои махсуси ТҶТ, пойгоҳҳои маълумоти идоравӣ ва ҳисоботҳои ҷамъбастаншудаи ташкилотҳо бошанд. То ҳадди имкон нишондиҳандаҳои таҳлил шуданд, ки саҳми ТҶТ-ро ҳамчун корфармо, андозсупоранда, истеҳсолкунандаи хизматрасонӣ, гиранда ва «азнавтақсимкунандаи» захираҳо, истеъмолкунандаи молу хизматрасонӣ, инчунин иштирокчиҳои барномаҳои давлатӣ ва маҳаллӣ тавсиф мекунанд.

2.3. Равиши таҳлилӣ

Равиши таҳлилии таҳқиқот бар гузариш аз тавсифи фаъолият ба арзёбии саҳм асос ёфтааст. Шумораи чорабиниҳо, лоиҳаҳо, нашрияҳо ё иштирокчиён ҳамчун сатҳи ибтидоии иттилоот баррасӣ гардид, аммо диққати асосӣ ба он равона шуд, ки ТҶТ кадом вазифаҳоро иҷро карданд, кадом гурӯҳҳо дастгирӣ гирифтанд, кадом монеаҳо коҳиш ёфтанд, кадом қарорҳо тағйир ёфтанд, кадом захираҳо ҷалб шуданд ва кадом унсурҳои амалия метавонанд мустақкам ё васеъ гардонидани шаванд.

Аз ҷиҳати мазмунӣ таҳлил се сатҳро дар бар гирифт.

Баҳисобгирии асосии бахш: шумораи ташкилотҳои ба қайд гирифташуда, амалкунанда ва фаъол, шуғл, фонди музди меҳнат, андозҳо, воридоти молиявӣ, манбаъҳои маблағгузорӣ, фаъолияти ихтиёрӣ ва шумораи баҳрабардорон.

Саҳми функционалӣ: пешниҳоди хизматрасонӣ, кор бо гурӯҳҳои осебпазир, иштирок дар таҳияи ислоҳот, иштирок дар беҳтар намудани татбиқи барномаҳо ва хизматрасониҳо, рушди соҳибкорӣ ва малакаҳои иқтисодӣ, мониторинги ҷамъиятӣ, ҷалби захираҳо, фаъолияти ихтиёрӣ, соҳибкориҳои иҷтимоӣ ва ташаббусҳои маҳаллӣ.

Натиҷаҳо ва таъсир: тағйирёбии дастрасӣ ба хизматрасонӣ, коҳиши осебпазирӣ, баланд шудани сатҳи шуғл ва даромад, беҳтар шудани сифати зиндагӣ, тағйироти институтсионалӣ, беҳтар шудани иҷрои барномаҳо ва қарорҳо, рушди шароит барои соҳибкорӣ ва фаъолияти иқтисодии маҳаллӣ, инчунин устувории натиҷаҳо пас аз анҷоми лоиҳаҳо.

Диққати махсус ба хусусиятҳои сифатии саҳми ТҶТ дода шуд: нодирӣ, навоварӣ, самаранокӣ, устуворӣ ва вазифаи «расонидани» рушд ба гурӯҳҳо ва минтақаҳои душвордастрас, истисношуда ва осебпазир. Ин хусусиятҳо барои тавсифи табиати саҳми ТҶТ истифода шуданд, махсусан дар ҳолатҳое, ки арзёбии миқдорӣ тамоми арзиши ҷамъиятии натиҷаро пурра инъикос намекард. Онҳо имкон доданд нишон дода шаванд, ки ТҶТ барои гурӯҳҳои маҳдуд ё душвордастрас чӣ гуна роҳҳалҳо эҷод мекунанд, кадом усулҳои навро ҷорӣ менамоянд, чӣ гуна аз захираҳои маҳдуд истифода мекунанд, кадом таҷрибаҳо метавонанд дар сиёсат ё хизматрасонӣ мустақкам гарданд ва чӣ тавр дастгирӣ ба одамон ва минтақаҳои мерасад, ки фарогирии онҳо тавассути механизмҳои стандартӣ душвортар аст.

2.4. Унсурҳои назарияи тағйирот

Таҳқиқот ба назарияи зерини тағйирот таъя мекунад: фаҳмиши равшантар дар бораи саҳми ТҶТ аз ҷониби давлат, соҳибкорӣ, донорҳо ва ҷомеа метавонад на танҳо ба густариши ҳамкорӣ бо ин бахш мусоидат намояд, балки ба истифодаи пурратари иқтисодӣ он дар баланд бардоштани сифати идоракунии, рушди минтақаҳо ва беҳтар намудани шароит барои фаъолияти иқтисодӣ низ кумак кунад. Агар саҳми ТҶТ на танҳо ҳамчун фаъолияти лоиҳавӣ ё пешниҳоди хизматрасонӣ, балки

ҳамчун қобилияти коҳиш додани монеаҳои ташкилотӣ, беҳтар намудани иҷрои қарорҳо, рушди малакаҳои соҳибкорӣ, хизматрасониҳои маҳаллӣ ва инфрасохтор дида шавад, ин барои ташаккули муҳити устувортари сармоягузорӣ ва рушди бахши хусусӣ замина фароҳам меорад.

Ин мантиқ дар назар дорад, ки арзёбии саҳми ТҒТ на танҳо аҳамияти таҳқиқотӣ, балки аҳамияти амалӣ низ дорад. Агар мақомоти давлатӣ саҳм ва иқтисодии ТҒТ-ро ҳамчун шарикон беҳтар дарк намоянд, онҳо барои ташаккули механизмҳои устувори ҳамкорӣ, маблағгузорӣ ва баҳисобгирии натиҷаҳо асоси бештар пайдо мекунанд. Агар соҳибкорӣ имкониятҳои ТҒТ-ро беҳтар фаҳмад, он метавонад онҳоро ҳамчун шарикон дар татбиқи барномаҳои масъулияти иҷтимоии корпоративӣ, сармоягузориҳои иҷтимоӣ ва рушди ҷомеаҳои маҳаллӣ баррасӣ намояд. Агар ҳуди ТҒТ натиҷаҳои худро беҳтар ҳуҷҷатгузорӣ ва муаррифӣ кунанд, ин намоёнии онҳо, эътимод ба бахш ва қобилияти иштирок дар ташаккули рӯзномаи рушдро баланд мебардорад.

Расми 1. Назарияи тағйирот

2.5. Равиш ба тафсири натиҷаҳо

Тафсири натиҷаҳо ба усули синтези минтақавӣ таъяс мекард. Ҳисобот кӯшиш намекунад, ки ҳамаи кишварҳоро ба ҳар қимате бо як нақшаи яксон пешниҳод намояд. Саҳми ТҒТ дар кишварҳои гуногун тавассути роҳҳои гуногун зоҳир мегардад: дар баъзе ҳолатҳо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ бештар дастрасанд, дар ҳолатҳои дигар — кейсҳо, иштироки коршиносӣ, барномаҳои давлатӣ, мониторинги ҷамъиятӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ ё кор бо гурӯҳҳои душвордастрас. Аз ин рӯ, ҳулосаҳо на ҳамчун рейтингҳои кишварҳо, балки ҳамчун ҷамъбасти моделҳо, вазифаҳо ва қонуниятҳои тақроршаванда пешниҳод мешаванд.

Намунаҳо (кейсҳо) ва ҳикояҳои муваффақият барои нишон додани он тағйироте истифода шуданд, ки на ҳамеша дар маълумоти ҷамъбастшуда дида мешаванд.

2.6. Маҳдудиятҳо

Таҳқиқот як қатор маҳдудиятҳо дорад, ки бо нобаробарии маълумот, фарқияти низомҳои миллии баҳисобгирӣ, дастрасии маҳдуд ба иттилооти омӯрӣ ва сатҳи гуногуни амиқии маводи кишварӣ вобастаанд.

Маҳдудияти асосӣ дар он аст, ки ҳисоботдиҳии лоиҳавии ТҒТ на ҳамеша бо арзёбии саҳм баробар аст. Шумораи чорабиниҳо, иштирокчиён ё нашрияҳо фаъолиятро инъикос мекунанд, аммо на ҳамеша нишон медиҳанд, ки барои шахс, оила, ҷомеа, хизматрасонӣ ё низоми идоракунии чӣ тағйир ба вуҷуд омадааст. Тағйироти дарозмуддат — коҳиши осебпазирӣ, устувории натиҷа, беҳтаршавии сифати зиндагӣ, афзоиши шуғл, беҳтар шудани дастрасӣ ба хизматрасонӣ ё тағйири амалияи идоракунии — нишондиҳандаҳои мураккабтар, низомҳои ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот ва мониторинги мунтазамро талаб мекунанд, ки дар минтақа ҳоло ба таври маҳдуд истифода мешаванд.

Маҳдудиятҳои муқоисаи мустақими миқдорӣ

Муқоисаи мустақими миқдории кишварҳо бо сабаби фарқиятҳо дар таърифҳо, манбаъҳои маълумот, давраҳо, фарогирии ташкилотҳо ва дастрасии омор маҳдуд мебошад. Баъзе маводи кишварӣ байни ташкилотҳои ба қайд гирифташуда, амалкунанда ва ғаёл фарқ мегузоранд, дар ҳоле ки дигарон ба феҳристҳои маъмурӣ, маълумоти ҳисоботдиҳӣ ё гурӯҳҳои интихобшуда таъя мекунанд. Ғайр аз ин, на ҳамаи кишварҳо нишондиҳандаҳои макроиқтисодии муқоисашавандаи бахши ТҒТ доранд. Дар баъзе ҳолатҳо имкон аст шуғл, андозҳо, фонди музди меҳнат, воридоти молиявӣ ё арзиши иловашудаи умумӣ арзёбӣ карда шаванд; дар ҳолатҳои дигар саҳми ТҒТ бештар тавассути иштирок дар барномаҳои давлатӣ, кейсҳо, ғаёлияти коршиносӣ, мониторинги ҷамъиятӣ ё хизматрасониҳои иҷтимоӣ намоён мегардад. Ҳатто дар сурати мавҷуд будани маълумот, нишондиҳандаҳои метавонанд ба давраҳои гуногун, шаклҳои ташкили ҳуқуқӣ ва гурӯҳҳои гуногуни ташкилотҳо дахл дошта бошанд.

Аз ин рӯ, ҳисобот аз симметрияи сунъӣ дар муқоисаи миқдорӣ худдорӣ мекунад. Ҳадафи он муайян намудани он аст, ки чӣ гуна саҳми институтсионалӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва идоракунии ТҒТ дар шароити гуногуни миллӣ зоҳир мегардад.

Маҳдудиятҳои заминаи далелӣ

Заминаи далелӣ оид ба саҳми ТҒТ дар кишварҳои минтақа ҳамоно гуногуншакл буда, як қисми натиҷаҳо бо фосилаи вақт зоҳир мешаванд. Масалан, омӯзиш метавонад баъд аз чанд моҳ ба шуғл ё даромад таъсир расонад; мониторинги ҷамъиятӣ метавонад баъд аз баррасии тавсияҳо ба сифати қарорҳо таъсир расонад; кор бо гурӯҳҳои осебпазир метавонад ба коҳиши хавфҳои душворченшаванда оварда расонад.

Маҳдудияти иловагӣ ғаёлияти пасти худӣ ТҒТ дар худбаҳодиҳӣ мебошад, инчунин он ки бисёре аз ташкилотҳо ҳисоботро пеш аз ҳама барои донорҳо ё мақомоти давлатӣ мебаранд, на барои арзёбии низомноки саҳм дар рушд. Ин муқоисашавандагии маълумотро коҳиш дода, ҷамъбасти минтақавиро, махсусан дар қисмати натиҷаҳо (outcomes) ва таъсир (impact), мушкил мегардонад.

Маҳдудиятҳои арзёбии миқдории саҳми институтсионалӣ

Маълумоти миқдорӣ на дар ҳамаи кишварҳо дастрас аст ва на ҳамаеша метавонад барои бахши ТҒТ дар шакли муқоисашаванда ҷудо карда шавад.

Дар баъзе кишварҳо маълумоти оморӣ, андозӣ ва бақайдгирӣ байни худ фарқ мекунанд. Дар дигар ҳолатҳо иттилоот танҳо барои ташкилотҳои дастрас аст, ки ҳисобот пешниҳод кардаанд, дар таҳқиқот иштирок намудаанд ё ба пойгоҳҳои махсус дохил шудаанд. Аз ин рӯ, саҳми институтсионалии ТҒТ бо эҳтиёт баррасӣ мешавад: ҳамчун маҷмӯи далелҳои дастрас оид ба нақши бахш дар шуғл, андозҳо, ҷараёнҳои молиявӣ, харидҳо, ҷалби захираҳо ва истеҳсоли арзиши иловашуда. Дар он ҷойҳое, ки маълумот имкон медиҳад, ҳисобҳои миқдорӣ ва муқоисаҳои истифода мешаванд; дар ҷойҳое, ки маълумот маҳдуд аст, диққат ба тавсифи сифатӣ ва муайян кардани камбудии баҳисобгирӣ равона мегардад.

3. Ҳолати кунунии минтақавии бахши ТҒТ

3.1. Тавсифи умумии бахш

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ шакли муташаккили иштироки шаҳрвандон дар рушдро ифода намуда, ҳамчун объекти мустақили равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ амал мекунанд ва миёни институтҳои давлатӣ, бозор, оила ва ҷомеаҳои маҳаллӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд. Аҳамияти онҳо бо қобилияти кор кардан бо ниёзҳои ҷамъиятӣ муайян мегардад, ки муносибати ҳадафнок, эътимод, тахассуси касбӣ ва иртиботи устувор бо одамонро талаб мекунанд. Дар ин сифати худ ТҒТ низомии рушдро дар он ҷойҳо пурра мекунанд, ки барномаҳои давлатӣ, механизмҳои бозорӣ ё захираҳои оилавӣ на ҳамеша метавонанд ба ниёзҳои гурӯҳҳои осебпазир, минтақаҳои алоҳида ва ҷомеаҳои маҳаллӣ сари вақт ва ба таври комил ҷавоб диҳанд.

ТҒТ аз ташкилотҳои тиҷоратӣ бо он фарқ мекунанд, ки фаъолияти онҳо ба гирифтани фоида ва тақсими он равона нашудааст. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки дар он соҳаҳои фаъолият намоёнд, ки талаботи ҷамъиятӣ баланд аст, аммо даромаднокии бозорӣ маҳдуд мебошад. Аз ҳамин сабаб, аҳамияти амалии бахши ТҒТ бо қобилияти табдил додани дархостҳои ҷамъиятӣ ба хизматрасонӣ, ташаббусҳо, қарорҳои экспертӣ ва дастгирии ҳадафноки мардум муайян мегардад.

ТҒТ-и минтақа бо он муттаҳид мешаванд, ки асосан дар соҳаҳои аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳим фаъолият мекунанд: ҳифзи иҷтимоӣ, тандурустӣ, маориф, дастрасӣ ба адолат, дастгирии занон, ҷавонон ва шахсони дорои маъҷубият, ҳифзи муҳити зист, рушди маҳаллӣ, мубориза бо камбизоатӣ, рушди соҳибкорӣ ва иштироки шаҳрвандон дар қабули қарорҳо. Дар бисёр ҳолатҳо ин самтҳо ба он соҳаҳои мувофиқат мекунанд, ки талабот ба кумак, ҳамроҳӣ ва мониторинги ҷамъиятӣ аз имкониятҳои механизмҳои маъмурии маъмул бештар мебошад.

Дар айни замон бахши ТҒТ дар Осиёи Марказӣ яқсон нест. Қисме аз ташкилотҳо дорои заминаи устувори институтсионалӣ, ҳаёти кормандон, ҳисоботдиҳии мунтазам, таҷрибаи ҳамкорӣ бо давлат ва донорҳо мебошанд. Қисми дигар дар доираи мантиқи лоиҳавӣ фаъолият мекунанд ё аз фаъолияти як гурӯҳи хурд вобастаанд. Дар баъзе кишварҳо нақши муҳимро иттиҳодияҳои бузурги ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои мебозанд, ки ба барномаҳои давлатӣ зич ворид шудаанд; дар дигар кишварҳо бошад — ташкилотҳои экспертӣ, хизматрасонӣ, ҳуқуққимоя, хайриявӣ ва маҳаллӣ, ки бо гурӯҳҳои мушаххаси аҳоли кор мекунанд.

Хусусияти умумии бахш дар ҳамоҳангии чанд вазифа дар дохили як ташкилот мебошад. Бисёре аз ТҒТ ҳамзамон хизматрасонӣ пешниҳод мекунанд, ба ҷомеаи манфиатҳо машғул мешаванд, дар машваратҳо бо давлат иштирок мекунанд, омӯзиш мегузaronанд, ба баҳрабардорон дар ҳалли масъалаҳои амалӣ кумак мекунанд ва пешниҳодҳои экспертӣ таҳия менамоянд, яъне фаъолияти онҳо хусусияти омехта дорад. Барои минтақа ин хусусият махсусан муҳим аст: ТҒТ аксар вақт на танҳо таъминкунандагони як хизматрасонии маҳдуд, балки марказҳои салоҳиятҳои мукамал дар атрофи масъалаҳои мушаххаси иҷтимоӣ, иқтисодӣ ё ҳуқуқӣ мебошанд.

МИСОЛ

Қирғизистон: барои бисёр ТҒТ марзи байни хизматрасонӣ, ҷомеаи манфиатҳо ва иштирок дар сиёсати рушд шартӣ мебошад

Дар Қирғизистон пурсиши 110 ТҒТ-и фаъл нишон дод, ки 48,2% ташкилотҳо ҳамзамон ба фаъолияти ҳуқуққимоявӣ / адвокатсия ва пешниҳоди хизматрасонӣ машғуланд; 37,3% асосан хизматрасонӣ пешниҳод мекунанд; 14,5% бештар ба фаъолияти ҳуқуққимоявӣ ва иштирок дар раванди қабули қарорҳо машғул мебошанд. Чунин сохтор нишон медиҳад, ки барои бисёр ТҒТ марзи байни хизматрасонӣ, ҷомеаи манфиатҳо ва иштирок дар сиёсати рушд шартӣ аст: кор бо мушкилоти шахс ё ҷомеа аксар вақт ҳамзамон ҳамаи ин абзорҳоро талаб мекунанд.

Чунин сохтори фаъолият нишон медиҳад, ки барои бисёр ТҒТ марзи байни хизматрасонӣ, ҷимояи манфиатҳо ва иштирок дар сиёсати рушд шартӣ мебошад: кор бо мушкилоти шахс ё ҷомеа аксар вақт ҳамзамон ҳамаи ин абзорҳоро талаб мекунад.

3.2. Шаклҳои ташкилотӣ

Дар амал ба бахши ТҒТ метавонанд ташкилотҳое дохил шаванд, ки шаклҳои ҷамъиятӣ-ҳуқуқӣ ва вазифаҳои хеле гуногун доранд: иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, фондҳои ҷамъиятӣ, ассотсиатсияҳо, ташкилотҳои хайриявӣ, ташкилотҳои шахсони дорои маъҷубият, иттиҳодияҳои ҷавонон ва занон, шабакаҳои касбӣ ва мавзӯӣ, ташкилотҳои пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ, инчунин сохторҳое, ки дар атрофи вазифаҳои мушаххаси аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳим таъсис дода шудаанд. Аз ин рӯ, ҳангоми арзёбии саҳм муҳим аст, ки байни бахши расман ба қайд гирифташуда ва он қисми ташкилотҳое, ки воқеан дар рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ иштирок мекунад, фарқ гузошта шавад.

3.3. Ташкилотҳои ба қайд гирифташуда, амалкунанда ва фаъолона коркунанда

Яке аз мушкилоти умумии арзёбии саҳми ТҒТ фарқи байни ташкилотҳои ба қайд гирифташуда, амалкунанда ва фаъолона коркунанда мебошад. Худи далели бақайдгирӣ на ҳамеша маънои мавҷудияти фаъолияти мунтазам, кормандон, лоиҳаҳо, ҳисоботдиҳӣ ё кори устувор бо баҳрабардоронро дорад. Дар робита ба ин, таҳлили минтақавӣ бояд нишондиҳандаҳои шумораи ТҒТ-ро бо эҳтиёт истифода барад ва, то ҳадди имкон, мушаххас намояд, ки сухан дар бораи кадом гурӯҳи ташкилотҳо меравад. Бо вуҷуди ин, муаллифон ҷадвали муқоисавӣ тартиб додаанд, ки тасаввуроти умумӣ дар бораи бахшро дар буриши кишварҳо пешниҳод мекунад.

Дар Қазоқистон барои тавсифи бахш муҳим аст, ки байни мавҷудияти умумии ТҒТ-и ба қайд гирифташуда ва он қисми ташкилотҳое, ки дар абзорҳои махсуси баҳисобгирӣ инъикос мешаванд, фарқ гузошта шавад. Роҳнамои амалии бештар муфид Пойгоҳи додаҳои ТҒД-и Вазорати фарҳанг ва иттилооти Ҷумҳурии Қазоқистон мебошад, ки тавассути он ташкилотҳое сабт мегарданд, ки дар бораи фаъолияти худ, самтҳои кор, сохтори идоракуни ва манбаҳои маблағгузорӣ маълумот пешниҳод менамоянд. Тибқи маълумоти охири соли 2024, шумораи ТҒТ-и фаъоле, ки дар ин низом инъикос шудаанд, ба 17 964 расидааст. Ин имкон медиҳад, ки Қазоқистон ҳамчун намунаи кишваре баррасӣ гардад, ки арзёбии бахш на танҳо ба бақайдгирии ташкилотҳо, балки ба пешниҳоди мунтазами маълумот низ таъя мекунад. Аммо бинобар таснифоти васеи омӯрӣ, аз ҷиҳати методологӣ ҷудо намудани ташкилотҳое, ки арзёбии саҳми ҷамъиятан муфид ба онҳо татбиқ мешавад, душвор аст.

Қирғизистон намунаи муфиди чунин тафриқаро пешниҳод мекунад. Дар таҳқиқоти кишварӣ ба гурӯҳи мақсаднок 21 399 ТҒТ пас аз хориҷ намудани ташкилотҳои сиёсӣ, динӣ, ширкатҳои соҳибмӯлкони манзил ва иттифоқҳои касаба дохил карда шуданд. Ҳисоботи мунтазами омори 4 548 ТҒТ пешниҳод намуданд. Баъд аз интиҳоби иловагӣ гурӯҳи 397 ташкилоти фаъолтарин ташаккул ёфт, ки аз рӯи онҳо як қисми нишондиҳандаҳои миқдории саҳмиро метавон арзёбӣ кард.

Дар Тоҷикистон 1 700 ташкилоти ҷамъиятӣ ва 411 филиал ва намояндагӣ ба қайд гирифта шуда, фаъолият мекунад. Барои арзёбии саҳми институтсионалӣ гурӯҳи 69 ташкилот истифода шуд, ки аз рӯи он таҳлили молиявии соли 2024 гузаронида гардид. Маҳз ҳамин гурӯҳ имкон медиҳад, ки на танҳо мавҷудияти ТҒТ-и ба қайд гирифташуда, балки нишонаҳои фаъолияти воқеӣ — гардиши молиявӣ, пардохтҳои андоз, иштирок дар лоиҳаҳо ва ҳамкорӣ бо сохторҳои давлатӣ дида шаванд. Аз ин рӯ, дар портрети минтақавӣ Тоҷикистон дурусттар ҳамчун намунаи кишваре муаррифӣ мешавад, ки дар он бахш пеш аз ҳама тавассути ташкилотҳои фаъоли экспертӣ ва лоиҳавӣ намоён аст, на тавассути манзараи пурраи омории тамоми маҷмӯи ТҒТ-и ба қайд гирифташуда.

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Осиёи Марказӣ:

саҳм дар рушд, идоракуни ва устуворӣ

Дар Туркманистон бахш шакли бештар маҳдуд ва мутамарказ дошта, дар атрофи ташкилотҳои ҷамъиятӣ ташкил шудааст, ки фаъолияти онҳо бо авлавиятҳо ва нақшаҳои давлатӣ зич мувофиқ гардонидани шудааст. Дар кишвар 138 ташкилоти ҷамъиятӣ ба қайд гирифта шудаанд ва фаъолияти онҳо тавассути иштирок дар барномаҳои давлатӣ, ҳамкорӣ бо вазоратҳои соҳавӣ, маъмуриятҳои маҳаллӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва дастгирии гурӯҳҳои осебпазир амалӣ мегардад.

Дар Ўзбекистон бахши ТҒТ (ННО) намоёндагии васеи институтсионалӣ дошта, ба низоми расмӣ бақайдгирӣ ва баҳисобгирии рақамӣ таъя мекунад. Дар кишвар тақрибан 10 ҳазор ННО фаъолият менамояд ва бо дарназардошти воҳидҳо ва намоёндагӣ шумораи онҳо аз 11,6 ҳазор ташкилот бештар аст. Унсурҳои муҳими баҳисобгирӣ портали ННО-и Вазорати адлия мебошад, ки имконият медиҳад ташкилотҳо ва баъзе нишондиҳандаҳои ҷамъбасти бахш сабт карда шаванд. Дар айни замон, гурӯҳи ННО-и воқеан амалкунанда ё фаълтарин дар маълумоти мавҷуда ба таври равшан ҷудо карда нашудааст. Аз ин рӯ, барои таҳлили минтақавӣ Ўзбекистон ҳамчун кишваре баррасӣ мешавад, ки бахши бузург ба қайд гирифташуда ва инфрасохтори рақамӣ рушдбанди баҳисобгирӣ дорад, аммо барои ҷудо намудани ташкилотҳои фаъл аз маҷмӯи умумӣ ба қайд гирифташуда талошҳои иловагӣ заруранд.

Ҷадвали 1. Профили муқоисавии бахши ТҒТ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, соли 2024

Кишвар	Истилоҳи асосӣ	Миқдори бахш дар ҳисобот	Чӣ бештар дар маълумот намоён аст	Чанбаи қавии бахш	Хатари асосии методологӣ
 Қазоқистон	ТҒД	17 964 ТҒД-и фаъл то охири соли 2024	Пойгоҳи додаҳои ТҒД, шугл, музди меҳнат, фармоиши давлатии иҷтимоӣ, иштирок дар хизматрасониҳои иҷтимоӣ	Шарики расмӣ бо давлат, механизмҳои рушдфтири қалби ТҒД	Таснифоти васеи омори на ҳамеша имкон медиҳад, ки ташкилотҳои берун аз доираи саҳми ҷамъиятан муфид дақиқ хориҷ карда шаванд
 Қирғизистон	ТҒТ	21 399 ТҒТ дар гурӯҳи мақсаднок; 4 548 ҳисобот месупоранд; 397 ташкилоти фаълтарин	Арзиши иловашудаи умумӣ, саҳм дар ММД, шугл, музди меҳнат, андозҳо, воридоти молиявӣ, харидҳо	Беҳтарин сатҳи ченшавандагии саҳми институтсионалӣ дар минтақа	Ҳатто бо вучуди маълумоти хуб, таъсири оинномавӣ, иҷтимоӣ ва дарозмуддати бахш ба арзёбии сифатӣ ниёз дорад
 Ўзбекистон	ТҒДФ (ННО)	Тақрибан 10 ҳазор ТҒДФ; дар маҷмӯи қорӣ – зиёда аз 11,6 ҳазор бо дарназардошти воҳидҳо ва намоёндагӣ	Баҳисобгирии рақамӣ тавассути портали ТҒДФ, маълумоти маъмурӣ ва молиявӣ, дастгирии давлатӣ	Тақвиятёбии институтсионалӣ ва васеъшавии инфрасохтори дастгирӣ	Зарурати талошҳои иловагӣ барои ҷудо намудани ТҒДФ-и воқеан фаъл аз шумораи умумӣ ба қайд гирифташуда
 Тоҷикистон	ТҚШ	1 700 ташкилоти ҷамъиятӣ ва 411 филиал/намоёндагӣ; барои таҳлили молиявӣ маълумоти 69 ташкилот истифода шудааст	Иштироки қоршиносӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, таҳлили интихоби молиявӣ	Нақши қавии қоршиносӣ дар банақшагирии стратегӣ ва машваратҳо	Манзараи нопурраи омории тамоми бахш, намоёни ҷамъиятӣ аз аҳамияти қоршиносӣ паस्तтар аст
 Туркманистон	Ташкилотҳои ҷамъиятӣ	138 ташкилоти ҷамъиятӣ	Иштирок дар барномаҳои давлатӣ, лоиҳаҳо, натиҷаҳои сифатӣ, баъзе нишондиҳандаҳои фаъолияти даромадзо	Ҳамгирӣ бо авлавиятҳои давлатӣ ва татбиқи амалии вазифаҳо	Маҳдуд будани маълумоти макрооморӣ ва муқоисашавандагии заифи маълумоти миқдорӣ

3.4. Шаклҳои асосии фаъолияти ТҒТ

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ТҒТ дар рушд тавассути чанд шакли асосии фаъолият иштирок мекунанд.

2-сурет. Орталық Азиядағы YEҒ қызметінің негізгі нысандары

Барои ҳадафҳои ҳамин ҳисобот муҳим аст, ки саҳми ТҒТ тавассути қобилияти онҳо барои намоёнтар ва ҳалшаванда гардонидани монеаҳои рушд зоҳир мегардад. Ин онҳоро ба иштирокчиҳои муҳими ташаккули муҳити мусоидтар барои фаъолияти иқтисодӣ ва сармоягузорӣ табдил медиҳад.

Ин шаклҳо кам ба таври ҷудогона вучуд доранд. Ташкилоте, ки бо шахсони дорои маъюбият кор мекунад, метавонад ҳамзамон хизматрасонӣ пешниҳод намояд, мутахассисонро омӯзонад, пешниҳодҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ омода созад, дар шӯроҳои ҷамъиятӣ иштирок кунад ва ба баҳрабардорон барои дастрасӣ ба барномаҳои давлатӣ кумак расонад. ТҒТ-е, ки дар соҳаи рушди маҳаллӣ фаъолият мекунад, метавонад арзёбии ниёзҳои ҷомеаҳоро анҷом диҳад, ба мақомоти маҳаллӣ дар ташкили машваратҳо кумак намояд, маблағгузорӣ ҷалб кунад, лоиҳаи инфрасохториро ҳамроҳӣ намояд ва баъдан дар мониторинги ҷамъиятии он иштирок кунад.

Чунин хусусияти маҷмӯии фаъолият яке аз ҷиҳатҳои қавии ТҒТ мебошад. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки мушкилоти маъмуриро ҳамчун вазъияти воқеии зиндагии инсон ё ҷомеа бубинанд. Маҳз барои ҳамин дар бахшҳои минбаъда саҳми ТҒТ тавассути чанд андоза баррасӣ мегардад: саҳми институтсионалӣ дар иқтисодиёт, саҳм дар сифати идоракуни, рушди иқтисодӣ, саҳми иҷтимоӣ, фаъолияти мавзӯӣ ва хусусиятҳои сифатии натиҷаҳо.

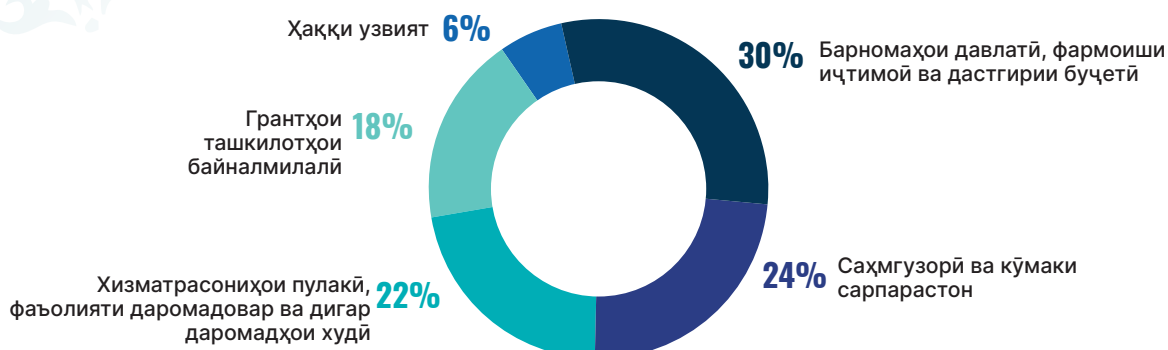
3.5. Манбаъҳои маблағгузорӣ ва заминаи захиравӣ

Маблағгузориҳои ТҒТ дар минтақа аз манбаъҳои гуногун ташаккул меёбад (ниг. Расми 2 дар поён).

Диаграмма сохтори тахминии манбаъҳои асосии маблағгузориҳои ТҒТ дар минтақаро инъикос менамояд. Тақсирот бар асоси маълумоти миқдорӣ аз Қирғизистон ва Ўзбекистон, маълумоти дастрас оид ба механизмҳои асосии маблағгузориҳои ТҒТ дар Қазоқистон, Тоҷикистон ва Туркменистон, инчунин равишҳои байналмилалӣ оид ба гурӯҳбандии даромадҳои бахши ғайритиҷоратӣ ташаккул ёфтааст. Ҳиссаҳои омили расмии ҷамъбастишуда барои минтақа намебошанд.

Расми 3. Сохтори тахминии манбаъҳои асосии маблағгузори TFT дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Таносуби ин манбаъҳо вобаста ба кишварҳо ва навъҳои ташкилотҳо ба таври назаррас фарқ мекунад. Барои баъзе TFT механизмҳои давлатии дастгирӣ аҳамияти калидӣ доранд; барои дигарон — грантҳои байналмилалӣ; барои гурӯҳи сеюм бошад — модели омехта, ки худмаблағгузорӣ, хайрияҳо, соҳибкории иҷтимоӣ ва лоиҳаҳои шарикиро дар бар мегирад.

Қазоқистон низоми рушдфтоиши иштироки TFT-ро дар механизмҳои давлатии ва квазидавлатии маблағгузорӣ нишон медиҳад, аз ҷумла фармоиши иҷтимоии давлатӣ ва хизматрасониҳои махсуси иҷтимоӣ. Дар баҳши хизматрасониҳои махсуси иҷтимоӣ соли 2024 ҳаҷми умумии ин хизматрасониҳо тақрибан 45–55 млрд тенге (94–115 млн доллари ИМА) арзёбӣ гардида, зиёда аз 60% аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ маблағгузорӣ шудааст.

Дар Қирғизистон заминаи захиравии TFT хусусияти омехта дорад. Воридоти молиявии бахш аз ҳисоби кӯмаки сарпарастӣ ва хайрияҳо, кӯмаки техникаи хориҷӣ ва грантҳо, дастгирии буҷетҳои давлатӣ ва маҳаллӣ, ҳаққи аъзоӣ, хизматрасониҳои пулакӣ ва дигар манбаъҳо ташаккул меёбад. Чунин сохтор нишон медиҳад, ки фаъолияти TFT ба як канали маблағгузорӣ таъя намекунад, балки ба омезиши захираҳои хориҷӣ, дохилӣ, ҷамъиятӣ ва қисман захираҳои худӣ асос меёбад. Ин махсусан барои ташкилотҳои муҳим аст, ки дар соҳаҳои иҷтимоии ҳассос ва нокифоя маблағгузоришаванда фаъолият мекунад, ки дар он ҷо бозгашти бозори хизматрасонӣ маҳдуд аст, аммо эҳтиёҷ ба кумак баланд боқӣ мемонад.

Дар Тоҷикистон TFT-и фаъол бештар тавассути фаъолияти лоиҳавӣ ва маблағгузориҳои донорӣ таъмин мешаванд.

Дар Туркманистон заминаи захиравии TFT бо барномаҳои давлатӣ, лоиҳаҳои байналмилалӣ ва фаъолияти даромадовари баъзе ташкилотҳо вобаста аст.

Дар Ўзбекистон захираҳои TFT (ННО) тавассути омезиши воридоти молиявии бахш, дастгирии давлатӣ, фондҳои ҳудудӣ, механизмҳои грантӣ, хайрияҳо, ҳаққи аъзоӣ, хизматрасониҳои пулакӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ иҷозатдодашуда ташаккул меёбанд. То соли 2024 ҳаҷми умумии воридоти молиявии бахш 34 350,3 млрд сум (2,8 млрд доллари ИМА)-ро ташкил дод. Нақши муҳимро механизмҳои дастгирии давлатӣ мебозанд: Фонди ҷамъиятӣ назди Олий Маҷлис (Парламент) мавҷуд аст, ки барои TFT грантҳои давлатӣ, субсидияҳо ва фармоишҳои иҷтимоӣ ҷудо мекунад. Барои дастгирии институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳафт соли охир аз буҷети давлатӣ 718 млрд сум (қариб 60 млн доллари ИМА) ҷудо гардидааст. Дар се соли охир аз ҳисоби фондҳои минтақавӣ/ҳудудӣ дастгирии институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ 1 600 лоиҳа ба маблағи 83 млрд сум (қариб 7 млн доллари ИМА) амалӣ шудааст. Илова бар ин, тахти сарпарастии пурраи давлатӣ Ҷамъияти маъёубон, Ҷамъияти карҳо, Ҷамъияти нобиноён, Ассотсиатсияи маъёубон ва тақрибан 500 ташкилот дар низоми онҳо қарор доранд.

ХУЛОСА

Портрети минтақавии бахши ТҒТ нишон медиҳад, ки дар кишварҳои Осиёи Марказӣ бахши гуногуншакл, вале муҳимми ташкилотҳои ташаккул ёфтааст, ки дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ иштирок менамоянд. ТҒТ дар он соҳаҳои фаъолият мекунад, ки дар онҳо муносибати ҳадафнок, эътимод, донишҳои коршиносӣ, ҳамкорӣ бо гурӯҳҳои осебпазир ва қобилияти пайвастанӣ ниёзҳои мардум бо имкониятҳои давлат, донорҳо, соҳибкорӣ ва ҷомеаҳои маҳаллӣ зарур аст.

Барои таҳлили минбаъда муҳим аст, ки се хусусияти бахш ба назар гирифта шаванд. Якум, шумораи ташкилотҳои ба қайд гирифташуда на ҳамеша миқёси фаъолияти воқеан фаълро инъикос мекунад. Дуюм, ТҒТ аксар вақт якчанд вазифаро ҳамзамон иҷро мекунад: хизматрасонӣ, ҳифзи ҳуқуқ, фаъолияти коршиносӣ, иштирок дар қабули қарорҳо ва кор бо ҷомеаҳо. Сеюм, саҳми ТҒТ дар кишварҳои гуногун тавассути роҳҳои гуногун ба ҳисоб гирифта мешавад — омор, барномаҳои давлатӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, иштироки коршиносӣ, мониторинги ҷамъиятӣ, ташаббусҳои маҳаллӣ ва дастгирии мустақими баҳрабардорон.

4. Наъвҳои модели кишварии арзёбии саҳми ТҒТ

Саҳми ТҒТ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ тавассути моделҳои гуногуни институтсионалӣ ва амалӣ зоҳир мегардад. Ин аҳамияти бахшро муайян намекунад, балки танҳо нишон медиҳад, ки кадом шаклҳои фаъолияти ТҒТ бештар рушд ёфтаанд, кадом маълумот дастрас аст, тавассути кадом каналҳо ташкилотҳо бо давлат ва ҷомеа ҳамкорӣ мекунад ва кадом натиҷаҳои фаъолияти онҳо бештар намоён мебошанд. Аз ин рӯ, типологияи моделҳои кишварӣ барои фаҳмиши дақиқтари он истифода мешавад, ки саҳми ТҒТ чӣ гуна сабт мегардад ва чӣ тавр онро дар миқёси минтақавӣ метавон тақвият бахшид.

ҚАЗОҚИСТОН:

модели ҳамкории босуръат рушдбанди ТҒТ ва давлат

Қазоқистон бо низомӣ бештар расмӣ ҳамкории давлат ва ТҒТ тавсиф мешавад, ки пойгоҳи додаҳои ТҒТ, механизмҳои фармоиши иҷтимоии давлатӣ, маблағгузориҳои грантӣ, шӯроҳои ҷамъиятӣ, майдонҳои машваратӣ ва иштироки ташкилотҳоро дар пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар бар мегирад. Дар ин модел саҳми ТҒТ тавассути шарикии институтсионалии васеъшаванда бо давлат, иштирок дар татбиқи сиёсати иҷтимоӣ, мониторинги ҷамъиятӣ, майдонҳои коршиносӣ ва кор бо гурӯҳҳои осебпазир зоҳир мегардад. Чиҳати қавии модели қазоқистонӣ мавҷудияти механизмҳои устувори ҷалби ТҒТ ба барномаҳои давлатӣ мебошад; ҳамзамон рушди минбаъдаи арзёбӣ таваҷҷуҳи бештарро ба тағйироти сифатӣ дар ҳаёти баҳрабардорон талаб мекунад, на танҳо ба шумораи лоиҳаҳо, чорабиниҳо ва фарогирӣ. Иловаи муҳим ба модели шарикӣ он аст, ки ТҒТ на танҳо дар татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ, балки дар бештар намудани сифати иҷроӣ онҳо, рушди хизматрасониҳои маҳаллӣ ва ташаккули эътимод, ки барои устувории муҳити иқтисодӣ ва рушди бахши хусусӣ аҳамият дорад, иштирок мекунад.

ҚИРҒИЗИСТОН:

модели саҳми институтсионалии ченшаванда

ТҒТ дар Қирғизистон тамоми вазифаҳои маъмул ва хоси минтақаро иҷро мекунад: дар мониторинг, таҳияи тавсияҳо, пешниҳоди хизматрасонӣ ва пур кардани ҳолигиҳо иштирок менамоянд. Аммо

Қирғизистон бо он фарқ мекунад, ки барои бахши ТҒТ нишондиҳандаҳои миқдорӣ дастрасанд, ки имкон медиҳанд саҳми институтсионалии онро ҳамчун қисми иқтисодиёт арзёбӣ кард. Барои ТҒТ-и фаъол маълумот оид ба арзиши иловашудаи умумӣ, саҳм дар ММД, шуғл, музди меҳнат, пардохтҳои андоз, воридоти молиявӣ ва хариди молу хизматрасонӣ мавҷуд аст. Ин имкон медиҳад, ки ТҒТ на танҳо ҳамчун иштирокчи равандҳои иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ, балки ҳамчун бахши расмие, ки арзиши иқтисодӣ, ҷойҳои корӣ ва воридоти буҷетиро эҷод мекунад, нишон дода шавад. Дар айни замон ченшаванда будани саҳми институтсионалӣ маънои пурра намоён будани бахшро дар ҷомеа надорад: маълумоти таҳлилий нашр намешавад ва қисми зиёди таъсири оинномавӣ, иҷтимоӣ ва инсонии ТҒТ ҳамоно ба тавсифи сифатӣ ва низоми беҳтари арзёбии натиҷаҳо ниёз дорад. Муносибати институтҳои гуногуни давлатӣ ба фаъолияти ТҒТ низ яқсон нест. Хусусияти муҳими модели қирғизистонӣ он аст, ки қисми саҳми ТҒТ на танҳо дар пайи иқтисодии ченшавандаи бахш, балки дар дастгирии соҳибкорӣ, рушди инфрасохтори маҳаллӣ, муайян намудани монеаҳо дар маҳалҳо ва иштирок дар ташаққули муҳити шаффофтар ва ҷолибтар барои сармоягузори зоҳир мегардад.

ТОҶИКИСТОН:

модели иштироки коршиносӣ дар шароити маҳдуд будани биниши ҷамъиятӣ

Дар Тоҷикистон саҳми ТҒТ бештар тавассути иштироки коршиносӣ дар равандҳои банақшагирии стратегӣ, мониторинг, сиёсати гендерӣ, ёрии ҳуқуқӣ ва ҳамкорӣ бо сохторҳои давлатӣ намоён аст. Аҳамияти махсусро иштироки намоёндагони ТҒТ дар 14 гурӯҳи кории байниидоравӣ назди Шӯрои миллии рушд дорад, ки дар он бахши шаҳрвандӣ ҳамчун манбаи экспертиза, маълумоти алтернативӣ, пешниҳодҳо ва бозхурди маҳаллӣ баромад мекунад. Ҳамзамон нақши коршиносии ТҒТ дар Тоҷикистон танҳо бо иштирок дар майдонҳои машваратӣ маҳдуд намешавад. Дар маводи кишварӣ кейсҳои оварда шудаанд, ки дар онҳо ТҒТ ташаббускор ё иштирокчи фаъоли тағйироти низомӣ буданд: пешбурди чандсолаи қонун дар бораи ҳуқуқи имкониятҳои баробар, роҳандозии низоми электронии бақайдгирии ҳолатҳои зӯрварӣ нисбати занон ва кӯдакон, иштироки шабакаи ТҒТ дар муқовимат ба савдои одамон, пешбурди масъалаҳои гуногуни биологӣ ва рушди шабакаҳои минтақавӣ, ки бо ҷомеаҳои душвордастрас кор мекунанд. Аз ин рӯ, модели тоҷикистонӣ бояд на танҳо ҳамчун «иштироки коршиносӣ», балки ҳамчун модели таъсири тадриҷии институтсионалии ТҒТ ба қонунгузорӣ, маълумот, ҳамоҳангсозии байниидоравӣ ва дастрасии гурӯҳҳои осебпазир ба дастгирӣ тавсиф шавад. Ҳамзамон намоёнии ҷамъиятии бахш маҳдуд боқӣ мемонад: ҳузури рақамии ташкилотҳо яқсон нест, натиҷаҳои фаъолият бештар ба баҳрабардорони мустақим ва шарикон маълуманд, на ба ҷомеаи васеъ. Аз ин рӯ, модели Тоҷикистон нақши қавии коршиносӣ ва лоиҳавии ТҒТ-ро нишон медиҳад ва ҳамзамон ниёз ба иртиботи оммавии низомнок ва баҳисобгирии натиҷаҳои иштироки онҳоро таъкид мекунад.

ТУРКМАНИСТОН:

модели ҳамгироии баланд бо авлавиятҳои давлатӣ дар шароити маҳдудияти дастрасии маълумот

Дар Туркменистон саҳми ТҒТ тавассути иштирок дар ҳифзи иҷтимоӣ, сиёсати ҷавонон, фарҳанг, экология, рушди касбӣ, дастгирии шахсони дорои маъҷубият, кор бо маъмуриятҳои маҳаллӣ ва татбиқи нақшаҳои алоҳидаи амал зоҳир мегардад. Ин модел робитаи зичи ташкилотҳои ҷамъиятиро бо низоми банақшагирии давлатӣ ва татбиқи амалии вазифаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим нишон медиҳад. Саҳми ташкилотҳои ҷамъиятии Туркменистон пеш аз ҳама бояд ҳамчун саҳми иҷтимоӣ-институтсионалӣ баррасӣ шавад, на ҳамчун саҳми иқтисодӣ ба маънои маҳдуд. Аҳамияти онҳо дар дастгирии гурӯҳҳои осебпазир, таҳкими суботи иҷтимоӣ, сафарбарсозии иштироки шаҳрвандӣ ва татбиқи авлавиятҳои давлатӣ дар маҳалҳо зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, маҳдуд будани маълумоти макроиқтисодӣ маънои заъфи саҳмро надорад, балки зарурати арзёбии онро тавассути натиҷаҳои иҷтимоӣ ва сифатӣ нишон медиҳад. Ҳамзамон арзёбии миқдории саҳми бахш бо дастрасии маҳдудии омили кушода маҳдуд аст: ҳисоб кардани саҳм дар ММД, шуғл, пардохтҳои андоз ва ҷараёнҳои умумии молиявӣ душвортар мебошад, аз ин рӯ қисми зиёди саҳм тавассути лоиҳаҳо, ташкилотҳо, хизматрасониҳо ва натиҷаҳои сифатӣ тавсиф мешавад.

ЎЗБЕКИСТОН:

моделҳои институтсионализиатсияи тақвиятёбанда бо арзёбии ҷузъии таъсир

Дар Ўзбекистон бахши ТҒТ дар шароити ташаккули фаъоли инфрасохтори ҳуқуқӣ, ташкилотӣ ва молиявӣ дастгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ рушд мекунад. Нақши муҳимро портали ННО-и Вазорати адлия, грантҳои давлатӣ ва фармоишҳои иҷтимоӣ, Фонди ҷамъиятӣ назди Олий Маҷлис, механизмҳои ҳудудии дастгирӣ, «хонаҳои ННО», шӯроҳои ҷамъиятӣ ва иштироки ТҒТ дар муҳокимаи барномаҳо ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебозанд. Ин модел афзоиши институтсионализиатсияи бахш ва густариши иштироки онро дар ташаббусҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, таълимӣ, ҳуқуқҳимоявӣ ва ҷамъиятан муҳим нишон медиҳад. Аммо арзёбии таъсири дарозмуддати ТҒТ ҳанӯз пора-пора боқӣ мемонад: бақайдгирӣ, маблағгузорӣ, чорабиниҳо ва фарогирӣ беҳтар сабт мешаванд, нисбат ба тағйироти устувор барои одамон, ҷомеаҳо ва минтақаҳо. Барои модели Ўзбекистон самти муҳим саҳми ТҒТ дар беҳтар намудани шароити иқтисодии маҳаллӣ тавассути дастгирии инфрасохтор, иштироки ҷомеаҳо дар идоракунии хизматрасониҳо ва коҳиши хароҷот барои аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор мебошад, ки бевосита бо сифати муҳити маҳаллии сармоягузорӣ алоқаманд аст.

Ҳамзамон барои Ўзбекистон на танҳо рушди инфрасохтори дастгирии ТҒТ, балки фосилаи байни институтсионализиатсияи расмӣ бахш ва шинохти ҷамъиятии он муҳим мебошад. На ҳамаи шаҳрвандон хуб мефаҳманд, ки ТҒТ чист, ва натиҷаҳои фаъолияти ташкилотҳо аксар вақт барои ҷомеаи васеъ ноаён мемонанд. Аз ин рӯ, рушди минбаъдаи модели Ўзбекистонӣ на танҳо густариши механизмҳои дастгирии давлатӣ, балки таҳкими иртиботи оммавӣ, ҳисоботдиҳии фаҳмо ва нишон додани фоидаи амалии ТҒТ барои шаҳрвандонро талаб мекунад.

ХУЛОСА

Кишварҳои Осиёи Марказӣ моделҳои гуногуни зоҳиршавӣ ва арзёбии саҳми ТҒТ-ро нишон медиҳанд. Дар баъзе ҳолатҳо пайи иқтисодӣ ва омории бахш бештар намоён аст, дар ҳолатҳои дигар — шарикҳои институтсионалӣ бо давлат, иштироки коршиносӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, кор бо гурӯҳҳои осебпазир ё ҳамгирӣ бо барномаҳои давлатӣ. Чунин типология имкон медиҳад, ки аз муқоисаи сунъии кишварҳо аз рӯи як меъёри ягона худдорӣ карда шавад ва барои таҳлили минбаъдаи саҳми ТҒТ дар самтҳои асосӣ — иқтисодиёт, идоракунии давлатӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, рушди соҳавӣ ва хусусиятҳои сифатии натиҷаҳо — замина фароҳам оварда шавад.

Ҷадвали 2. Шакли моделҳои кишварии арзёбии саҳми TfT

Кишвар	Навъи асосии модели ҳукмрон	Каналҳо ва шаклҳои зоҳиршавии саҳм	Ҷиҳати қавии модел	Имкониятҳо барои беҳбудӣ
 Қазоқистон	Модели ҳамкориҳои босуръат рушдбандии TfT ва давлат	Тавассути фармоиши иҷтимоии давлатӣ, грантҳо, шӯроҳои ҷамъиятӣ, хизматрасониҳои махсуси иҷтимоӣ	Механизмҳои устувори ҷалби TfT ба барномаҳои давлатӣ	Гузариши диққат аз шумораи лоиҳаҳо ва фарогирӣ ба тағйирот дар ҳаёти баҳрабардорон
 Қирғизистон	Модели саҳми институтсионалии ченшаванда	Саҳм ҳам дар иқтисодиёт ва ҳам дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва идоракунии намоён аст	Маълумот дар бораи саҳм дар ММД, шуғл, андозҳо ва ҷараёнҳои молиявӣ мавҷуд аст	Нашри ҳисоботҳо оид ба саҳми институтсионалӣ, арзёбии нисомноки натиҷаҳо барои баҳрабардорон ва баланд бардоштани намоёнии ҷамъиятии бахш
 Тоҷикистон	Модели иштироки коршиносӣ дар шароити маҳдуд будани намоёнии ҷамъиятӣ	Тавассути гурӯҳҳои корӣ, мониторинг, рӯзномаи гендерӣ ва ҳуқуқӣ, бозхурд аз маҳалҳо	Иштироки қавии коршиносӣ дар банақшагирии стратегӣ	Иртиботи оммавии натиҷаҳо ва баҳисобгирии нисомноктари таъсири иштирок
 Туркменистон	Модели ҳамгироии баланд бо авлавиятҳои давлатӣ дар шароити маҳдудияти кушодагии маълумот	Тавассути иштирок дар ҳифзи иҷтимоӣ, сиёсати ҷавонон, фарҳанг, экология ва нақшаҳои амал	Робитаи зич бо нисоми барномаҳои давлатӣ ва иҷрои вазифаҳои иҷтимоии муҳим	Дастрасӣ ба маълумоти ҷамъбастшуда ва рушди арзёбии муқоисашавандаи миқдорӣ
 Ўзбекистон	Модели институтсионализатсияи тақвиятбанда бо арзёбии пора-пораи таъсир	Тавассути портали ННО, грантҳои давлатӣ, фармоиши иҷтимоӣ, шӯроҳои ҷамъиятӣ ва муҳокимаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ	Рушди босуръати инфрасохтори ташкилотӣ ва молиявии бахш	Арзёбии нисомноки таъсири дарозмуддат, на танҳо бақайдгирӣ, маблағгузорӣ ва мониторинги чорабиниҳо

5. Кадам ҷанбаҳо ҳамчун саҳми TfT дар ин ҳисобот баррасӣ мешаванд?

АНДОЗАИ САҲМ

ТАВСИФИ ТАХМИНИИ САҲМ

МАНБАҲОИ МАЪЛУМОТ ВА НАМУДҲОИ ДАЛЕЛҲО

ИН ЧӢ НИШОН МЕДИҲАД?

САҲМИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ

Ҷойҳои корӣ, фонди музди меҳнат, андозҳо, пардохтҳои иҷтимоӣ, ҷараёнҳои молиявӣ, харидҳо, арзиши иловашуда

Омор, маълумоти маъмурий ва молиявӣ

TfT ҳамчун иштирокчии мустақил (бахш)-и иқтисодиёт

САҲМИ ИДОРАКУНӢ

Иштирок дар раванди қабули қарорҳо, экспертизаи қарорҳо, бозхурд аз аҳоли, мониторинги ҷамъиятӣ, ҳамроҳии коршиносӣ, муайянсозии таҳлилии самтҳои нисомӣ барои баланд бардоштани фаъолияти иқтисодӣ, иштирок дар рушди инфрасохтори маҳаллӣ ва хизматрасониҳо, баланд бардоштани пешгӯишавандагӣ ва шаффофияти муҳит барои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ

Кейсҳо, мусоҳибаҳо, маълумот дар бораи платформаҳои ҳамкорӣ, арзёбиҳои коршиносӣ, намунаҳои тағйири таҷрибаи татбиқ, маълумот оид ба инфрасохтори маҳаллӣ ва дастгирии соҳибкорӣ

TfT ҳамчун шарикҳои давлат ва манбаи иттилооти амалӣ, ҳамчун иштирокчии ташаккули муҳити устувортар, пешгӯишаванда ва ҷолибтар барои рушди маҳаллӣ, сармоягузорӣ ва бахши хусусӣ